

תנאים של אהבה: עבודת האימהות מסביב למחנה

תמר אלזור

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

קטיעה, חסר ואקראיות: טופוגרפיה של הסמן, של היחס הסמלי, שמניח את אחרותי כבלתי אפשרית. אהבה, כאן, אינה אלא כלפי הבלתי אפשרי (קריסטבה 1997, 17).

דולי, יהודית ואני

הדברים שלהלן מנסים ליצור דיאלוג בין שלוש אימהות. שלוש פועלות במפעל בלתי אפשרי. ציר ההשוואה בודק את כושר הפרידה שלהן ממושא עבודתן. פרידה מדויקת – הליכה לצבא. הליכה בגלל חוק, בגלל הרגל, בגלל בחירה. עזיבת הבן את הבית וגיוסו לצבא מעמידים את האשה, האם והפועלת, במצב מורכב. יכולות ההתערבות, השיתוף והשליטה שלה בחיי הבן מתמעטות.¹ היא עומדת מול האב, הבן, החברים, הגברים והמדינה – בשפה חסרה; מוקטנת, ללא ניסיון, לא רלוונטית, ולא פעם היא נתפסת כאויב. סימונה כצרה מבית ידה רק אם תשתף פעולה. תכבס, תגהץ, תבשל, תיסע לבקר, תדביק סטיקר של גולני על שימשת המכונית שלה, תמסור ד"ש ב"קולה של אמא".²

שלוש האימהות שמלאכתן תיבדק במאמר זה מבקשות לנסח שפה ופעולה לקראת הפרידה ולטובת היחסים שיתכוננו לאחריה. ברור להן שיש המבקשים לחדור לאזורים שהיתה להן השפעה עליהם בעבר ולהציע את אהבתם ודאגתם למושאי העבודה שלהן. אחרים רוצים עכשיו לטפל היטב בילדים שלהן. דחיית הצעות הטיפול של אחרים אלה

* תודותי לקוראים שעברו על כתב היד וסייעו לי לחפש את הדרך שבין האישי לחברתי: לניצה ינאי, לניצה ברקוביץ, תמי כץ-פריימן, לגדעון קונדה, לעדי אופיר, לאייל בן ארי, לתמר רפפורט, לעדנה לומסקי-פדר וכן לשלושת הקוראים האנונימיים מטעם כתב-העת. השביל שסימנתי בסיכומי של דבר הוא על אחרותי בלבד.

¹ ניתן כמובן להחליף את "האם" ב"אב", או ב"הורה". אבל הדברים שיובאו להלן מקבלים את השראתם ממעמד האם.

² "קולה של אמא" היא תוכנית רדיו המשודרת בגלי צה"ל מאז 1990. בתוכנית זו מוקראות דרישות שלום לחיילים מבני המשפחה, ובכל תוכנית מועלות לשידור חי אימהות המספרות על שירותם של הבן/בת בצבא ועל תוויות ההורות לילדים חיילים. לעתים נוצר קשר טלפוני בשידור ישיר בין האם לבנה. התוכנית משודרת בכל יום שישי בבוקר (בין השעות 11:00 ל-13:00) ועומדת בצל ההכנות לשבת וסעודותיה ומול השאלה האם הבן "יוצא/לא יוצא השבת".

ועמידה על המשמר מפניהם היא דחייה של קשר מוצע; של דאגה מוסדית, של הזדהות עם מתגייסים אחרים הנמצאים עם הילדים שלהן, של חיבור אל המשפחות של אותם מתגייסים. עמידה על המשמר היא עמידה לבד; מחוץ למוכן מאליו של קרובים ורחוקים, מחוץ למערכת הרגשות והערכים הצמודים אלה לאלה, מחוץ לשפה ידועה.

שלושת הניסיונות שיוצגו כאן מבקשים כל אחד בדרכו לחפש אפשרויות ליצירת שפה חדשה ולברר האם ניתן להגדיר תנאים של פרידה הנגרמת בשל "חוק אב", תוך בניית קשר ואהבה המסרכים לחוק הזה. האם ניתן לעצב יחסים קרובים בתוך מרחק כפוי, תוך אוטונומיה מסוימת של האם, שאינה ממהרת לאמץ את שפת האהבה החדשה המוצעת לה על ידי הצבא/מדינה.

הסירוב המלא, דחיית חיבוקה של המדינה תוך עמידה קשוחה על המשמר ופסילת מעמדו של הבן כחייל – מסמנים את הדרך הבטוחה לבניית אותה שפה אלטרנטיבית. ואולם, פרקטיקה זו שמורה למעטות. הרוב המכריע של האימהות מתקשה לגייס את הכוח ולאסוף את הכלים כדי לבצע סירוב סוחף שכזה.³ כך נותרות אלפי אימהות במצב מורכב ואמביוולנטי, שבו הצבא והמדינה נכנסים לתוך מרקמים רכים ועדינים של קשר ואהבה, נוטלים ונותנים, מונעים ומאפשרים, מתעלמים ומקשיבים.

מהלך הדברים שלהלן יציג תחילה שתי דרכים לפעולה, לפרידה ולקשר בין אם לבין בנה המתגייס. אחת נטולה מן הספרות והשנייה מן האמנות הפלסטית. לאחר מכן יציע המאמר את ניסיונה של הכותבת. ניסיונות אלה יטופלו פעם אחת עם הצגתם ופעם נוספת מול מצע עיוני-פמיניסטי, שיאפשר בדיקה של יעילותם ומגבלותיהם.

דולי נגד שאר העולם: "אתה יכול להיות סמוך ובטוח שאמך לוקחת את החיים בכל הרצינות"

קשה לחשוב על טקסט יותר מתאים מדולי סיטי של אורלי קסטל-בלום (1992), לתיאור חוסר האפשרות של פעולת האימהות. ספר זה, שזכה להתייחסויות רבות, מזמין קריאות חוזרות ונשנות בו ומציע פעם אחר פעם היבטים חדשים של מלאכת האימהות.⁴ כל פעולה

³ כוח הסירוב והביקורת שמור לפרטים השייכים לקבוצות עם מודעות פוליטית מן המעמד הבינוני, בינוני-גבוה, או לכאלה הנמצאים בפריפריה החברתית של ישראל (ששון-לוי 2000). הסירוב הממוסד והמוכר (משני הצדדים) הוא, כמוכך, של חרדים וערכים.

⁴ מכלול הטקסטים של קסטל-בלום הזמין התייחסויות רבות של אנשי אקדמיה. הפמיניסטיות שביניהם מצאו בטקסטים אתגר מיוחד. חלק ניכר ממה שנכתב על עבודתה נמצא עדיין בתהליכי פרסום. כיוון שמאמר זה עושה שימוש משני בדולי סיטי בלבד, אזכיר כאן רק שלוש עבודות. האחת של עדי אופיר (טרם פורסם): "על כתיבה פוסט מודרנית ואפשרות הצדקתה המוסרית: קריאה בסיפורים בלתי רצוניים של אורלי קסטל-בלום". אופיר עוסק בעיקר ביכולת של טקסט פוסטמודרני להציע חשיבה מוסרית דווקא בעידן שבו לכאורה "הכל הולך", ואל מול המציאות האזרחית הנכנית בדולי סיטי. אופיר קובע שקסטל-בלום גורמת לקוראים להחזיר הירכיות מוסריות לעולם שנשמטה בו הקרקע מתחת לכל הערכים. העבודה השנייה היא של סמדר שיפמן: "מינה ודולי – רעיה ואם:

הקשורה בעבודת האימהות, כמו הריון, לידה, האכלה, טיפול שוטף, דאגה לבריאות, חינוך, מסגרת משפחתית וכדומה — מקבלת תפנית רעננה (יש שיגידו, מצמררת), והתפקיד הנדמה כטבעי מתרסק לאיך־סוף אפשרויות בלתי צפויות. בדרך לתיאור חוסר האפשרות של עבודת האימהות לא שוכחת המחברת אף אחד — האקולוגיה, הפוליטיקה הגלובלית, הקפיטליזם, הארגונים הגדולים, הטכנולוגיה — כמו גם יחסי המשפחה הקרובה, השכנים והחברים. כל אלה חוברים יחד כדי לחבל ביכולתה של האם להחזיק את ילדה בחיים.

מולם עומדת האם, הפועלת כמעט לבדה, מזהה את כל הסיכונים, מייצרת אותם כשהם אינם נוראים מספיק — ועומדת בפרץ. עבודת האימהות של דולי היא מסע בתעלות הזוועה של העולם, אלה שהיו שם ממילא ואלה הנכרות בידי האם עצמה. ההתנסות האינטנסיבית בזוועות אלה מכוננת את האם ובונה את הילד. משייחלצו מהן, יוכלו להיפרד זה מזה. הוא ילך לדרכו והיא תישאר מאחור. הפסיכולוגיה של המשפחה תזוהה תהליך זה כשלב נורמלי ובריא. עבודת האימהות של דולי הוכתרה בהצלחה.

דולי מצאה את הילד שלה ב"זבל", במיכלית אשפה, שאליה זורקים לא פעם ילדים שאימהותיהם אינן רוצות/יכולות לגדלם.

חיכיתי שהכביש יתרוקן להרף עין, ומתחתי את גופי לעבר מקור הקול. פתחתי את השקתי, ולנגד עיני, עטוף בחיתולים של משרד הבריאות, היה תינוק כחול ורעב (קסטל-בלום 1992, 13).

בימים הראשונים מתקשה דולי להתאפק מלחסל את התינוק. הדחף לחסל אותו, לברוח, להיפטר ממנו מלווה אותה עד לשורות האחרונות של הספר. נדמה כי הדבר היחיד העוצר בעדה מלהרוג אותו היא הידיעה הוודאית כי בלאו הכי הוא ימות מתישהו.

רצייתי לחנוק אותו כבר, אבל אמרתי לעצמי: בזבוז אנרגיה, דול, בין כך ובין כך ימות החלשלוש הזה תוך כמה ימים, אם מזיהום, או מהזנחה, אם מרשלנות, וגם אם יירצח בסופו של דבר, זהו עניין של מה בכך, בלאו הכי, כבר צריך היה להיות מת זה מכבר (שם, 14).

הידיעה הוודאית בדבר מותו של הילד הופכת את מלאכת האימהות לתרגיל ביצירת התנאים למותו. מרגע שדבר מותו בטוח כל כך ובלתי נמנע, האם תופשייה לנסות שיטות שונות לבדיקת כוח החיות שלו, כוח ההמתה שלה כמו גם כוח ההחייאה שלה. את כוח ההחייאה המיתולוגי של האם בודקת דולי פעמים רבות. כדי לשכללו ולהביאו לשיאים חדשים, נאלצת האם לשכלל במקביל את כוח ההמתה שלה. פעם אחת, למשל, היא מנסה להטביע את בנה באמבט מים. היא אוזחת את ראשו כשתי דקות מתחת לפני המים ומביטה בפרפוריו. היא ממשיכה להביט גם בצוות הרופאים המנסה להחיות אותו. כרופאה (שלמדה בקטמנדו)

משחק בסטריאוטיפים נשיים אצל אורלי קסטל-בלום "שיפמן 2001). שיפמן עוסקת בדימויים הסטריאוטיפיים של דולי כאם, ואל מסקנותיה אתייחס בהמשך. האזכור השלישי של דולי מתייחס אליה כאם בשרשרת "האימהות היהודיות", ומופיע במאמרה של רות גינזברג (1997) (Ginsberg).

וכאם (שילוב אופטימלי של כוחות) היא מבינה שהם "אינם בכיוון" ועושה להם תצוגת "החייאת אם" אולטימטיבית.

"זוהו הצידה", קראתי ונדרחפתי, "אני אימו של הילד, ואני אומרת לכם זוהו הצידה!".

חבורת הרופאים רחשה כרוח בשדה קוצים, חלוקיהם התנועעו על גופם הנוקשה.

"קום!" ציוויתי על הילד. "שמעת אותי? קום, או שאקח אותך הביתה!".

"לא רוצר", אמר.

"בבקשה", אמרתי לרופאים המופתעים. "מה לא עושים כדי למשוך תשומת לב" (שם,

52-53).

הדאגה הבלתי נמנעת הכרוכה בעבודה במפעל האימהות איננה מרפה מדולי. ברגע מסוים היא חוזרת לרעיון השחוק של התחברות לילד. רעיון העולה במוחה של כל פועלת, המניחה כי אם תהיה צמודה לילד תוכל למנוע ממנו רעות, או לפחות לשלוט בהן. להיות אתו, להתחבר, ללכת לאן שהוא הולך, לא לעזוב אותו. אלא שדולי כמו דולי, לוקחת את "עקרון הרצף" הזה למקומות יותר טוטליים. היא פונה לנגר ומבקשת ממנו להדביק את הילד לגבה. לעשות לה הריון גב, סל תינוקות פרואני קבוע.

הלכתי לנגר זקן, וביקשתי ממנו שידביק את הילד לגבי, קודם כל לא אראה אותו, שכבת הדבק תחצוץ בינינו, כך שגם לא ממש אגע בו. שנית, הוא יגדל על גבי, לאט לאט יהפוך לחלק ממני, ואני לחלק ממנו, ואז כאשר הגבולות בינו לבيني ייפרצו לחלוטין, אוכל לבלוע את קיומו ולשכוח אותו ושוב לא אצטרך לדאוג כל כך (שם, 60).

פריצת גופו של האינדיווידואל (המתואר כיחיד גברי) והכפלת הגוף הנשי העסיקו את המחשבה הפמיניסטית, ובכך יטפל המאמר מאוחר יותר. העובדה שרק נשים יכולות למתוח את קווי הגוף שלהן ולהיות יותר מאחת שימשה בסיס לכינון המהות האימהית/נשית ומעשה כפירה ביחיד, באינדיווידואל. קסטל-בלום ודולי שלה עושות ליטרליזציה לרעיון הכפלת הגוף ופריצת גבולותיו. ההריון, שלא היה, משוחזר (הפעם מאחור במקום מלפנים, בחוץ במקום בתוך הרחם). הכפילות המאפשרת זרימה מגוף לגוף הופכת אצל דולי לבליעה ומחיקה.

המטאפורה נשחקת, כל מה שנותר ממנה היא שכבת דבק דקה החוצצת בין האם לילדה. הוא צמוד אליה הלכה למעשה, היא לא צריכה לראות אותו וכך ממילא נחסכות ממנה דאגות. אשה חרדית שהכרתי במחקרי אמרה לי פעם על ילדים: כמה שפחות מסתכלים עליהם, ככה פחות סטירות לחי צריך לתת להם. רק ביטול קיומו הנפרד, רק צמידותו המלאה אליה עד להיעלמות הם ערובה לשקט הנפשי שלה. במקום להרוג אותו, היא מבקשת לבלוע אותו.

הילד הדביק (תלוּתי, בכיין, לא עצמאי) הופך לילד מודבק. האם הנדבכת (דאגנית, רודפת, חודרנית) מסתכלת קדימה וסכיב ואינה רואה יותר סיבה לדאגה.

כצפוי, הטריק אינו עובד זמן רב. הילד החטוטר נמאס עליה והיא שוב רוצה להיפטר

ממנו. לחזור ולהיות גוף לעצמה. לאחר ניתוח ההפרדה של השניים, מנסה דולי פשוט להתחפף, להיעלם לו, לברוח.

הילד היה מרותק ואני נעלמתי לו. הסתרתתי מאחורי עמוד לראות איך הוא מסתדר. חלק אחד אמר לי: הסתלקי, דולי, היעלמי, אך חלק אחר הורה לי לא לזוז. שעה וחצי הילד שלי צרח בחוץ עד שהואלתי לצאת לקראתו. כשראה אותי, רץ לעברי, אך אני הסתתי ממנו את המבט (שם, 73).

אימהות ברבבות בורחות לילדיהן כל בוקר, מותירות אותם בגני הילדים, ממהרות להסתלק כדי לא לשמוע את בכיים או נעוצות במקומן כדי לשמוע מתי יירגעו. הורים רבים יוצאים מביתם לעת ערב, על בהונות, שמה יתעורר התינוק ויגלה שנשאר עם שמרטפית. דולי כמו דולי אינה משחקת. היא בודקת את האופציות עד הסוף. לאחר שניסיון הברייחה לא עלה בידה היא מנסה למכור את הילד, וממשיכה לאורך נתיב האימהות כולו לחפש דרכים שבהן תוכל להתפטר מעבודתה וממושא העבודה שלה. הטירוף, הקיצוניות והאפלה שיוחסו לאם דולי נקראו על ידי כשגרה גמורה. כתיאור הפשוט, הכן והנקי ביותר לחוסר האפשרות שבמלאכת האימהות. הנורמליות הגמורה של דולי נעוצה בעיקר בעובדה שהיא אינה מצליחה להיפטר מן הילד למרות שלל ניסיונותיה. בנאליה זו של אימהות מצטללת לקראת סוף הסיפור כשתפקידי האם והבן מתהפכים, כמקובל. להיפרד יכול רק הבן, רק הוא יכול לסובב את גבו וללכת, רק הוא יכול לבוא ולהגיד שלום. לא להסתתר מאחורי העץ לראות אם אמה בוכה, לא להציץ מעבר לגדר הגן (או מעון הקשישים שבו אושפזה דולי) לראות אם היא משחקת יפה עם החוסות האחרות. עכשיו הוא נעלם לה, הוא מונע ממנה את המים שהיא מבקשת והוא מביא את החדשות:

"נחשי מה?"

"מה?" פקחתי את עיני.

"אני מתחייל. מתגייס. קיבלו אותי!"

"מה?"

"לצבא."

"בגילך?"

"קיבלו אותי. כן", הוא מתח את צווארו בנאוה.

"לחיל האוויר?" נחרדתי.

"לא", אמר. "לחיל הים" (שם, 96).

ניסיונותיה של דולי לעקוב אחר מעליו של בנה בעולם הגדול נעשים נואשים מרגע לרגע. קצין העיר, הטלוויזיה והעיתונים הם מקורות התקשורת שהיא תלויה בהם, והם מצדם אינם נותנים לה את מה שהיא רוצה. הבן עצמו קופץ לפעמים, או נתקל באמו באקראי. באחת ההיתקלויות שלהם נובטת בדולי ראשית ההכרה, כי בנה חמק ממנה. הילד איננו ילד

והמאגיה האימהית חדלה לפעול. הכוח לברוא ילד, לתחזק אותו, להתעלל בו או לחסל אותו — נזל. איננו.

פניו היו שרופות משמש, מצולקות וקרועות, הוא נראה זוועה. רציתי לתקן אותו. לעשות לו אוכרול, אבל שוב לא חשתי שאני מסוגלת לחתוך אותו. הוא כבר לא היה ילד, וספק אם היה בכלל מסכים. התרכזתי בחתך אחד עמוק לאורך הלחי השמאלית שלו. בשום פנים ואופן לא הצלחתי להיזכר מתי חתכתי אותו שם ולמה (שם, 121).

בשוכבה במיטתה בבית הזקנים (אף על פי שהיא רק בת 42) מנסה דולי לעקוב אחר מעלליו של בנה. היא כפותה והוא בורח, והעולם כולו בעקבותיו. עתה, בדיוק משהדלה לנסות לחסל אותו, התארגנו האחרים לחרוש את רעתו. דפי העיתון מספרים לה שחמק מארגוני ביטחון מן הקפדניים בעולם, ברח מידי שוביו, נורה, נפצע, נרדף על ידי מסוקים, ברח לגאיות ולמדבריות, וטרם נתפס. אך היא, הקוראת דברים אלה בהתרגשות, מעידה על עצמה בשורות האחרונות של הסיפור:

דאגתי לילד, זאת לא היתה היסטריה. ידעתי שאחרי כל מה שעשיתי לו, כדור או סכין בגב — זה לא דבר שהוא לא יכול להתמודד איתו (שם, 123).

רק עתה, כשאינן לה כל מגע עם הילד, שכבר איננו ילד, כשהיא והוא נפרדו ונבדלו, היא מסוגלת לדאוג לו. לדאוג, ולא להיות היסטרית. עכשיו היא יכולה להתבונן בו כבאחר אהוב שאינן ביכולתה לעזור לו, אך לבה מבקש את טובתו. היא יודעת כי חייהם המשותפים במפעל האימהות הבלתי אפשרי הכינו אותו טוב־טוב לחיים. מהם מרתפי העינויים של סוכנויות הביון הגלובליות לעומת יחסי אם ובן סטנדרטיים.

טקטיקת האימהות של דולי תיבדק שוב לקראת סיכום הדברים. כרגע היא נרשמת כניסיון אומניפוטנטי לאחוז בכל. "להכין את הבן לחיים" — לשלוט בטובות וברעות, בגוף ובנשמה, במצוי ובצפוי — עד לפרידת הבן. התוצאה: היא נותרת בבית המחסה והוא מצטרף אל הנמצאים בחוץ.

יהודית בחוץ ובפנים: "הצטרפתי לחבורה — יותר לא יוכלו להגיד לי את לא מבינה בזה"

בשלב מסוים הם התחילו להתעלם ממני, לדבר באיוו פינה של הסלון על הצבא ולהניח שאינן לי מה לתרום. אחר כך בא קורס ההכנה לגיוס, וכל סדרת הגיבושונים האלה. ראיתי כבר שמייעדים לי תפקיד של אמא שמעולם לא היה לי. ציפו שאני אהיה זאת שמכבסת, מגהצת ומבשלת. הכעס על הצבא התחלף מהר מאוד בחיפוש דרך להשתלב. לא מתאים לי התפקיד של משקיף פסיבי מן הצד. המחשבה שאימהות של 18 שנה מתחלפת באימהות צבאית לא הילכה עלי קסם (יהודית מצקל, צלמת. מתוך ראיון).

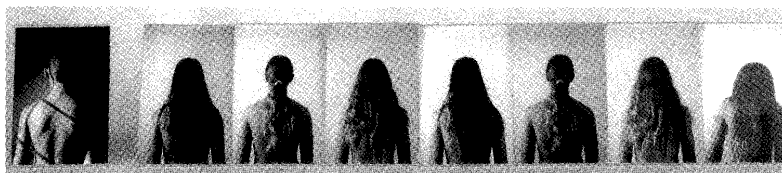
סירובה של מצקל להפוך לבלתי רלוונטית, התנגדותה להיות אמא אחרת מזו שהיתה עד לגיוס והתעקשותה לחמוק מן העמדה הפסיבית הוליכו אותה למקום המוכר לה — אל מאחורי המצלמה. בעמדת האמנית בעלת המקצוע, יכולה היתה לגייס כוחות אלטרנטיביים, לחבור לביוגרפיה היצירתית שלה ולדבר. בפרויקטים קודמים שהציגה פרמה ותפרה את פעולת האימהות ("הו מאמא" 1997, "אמא של חייל" 1998),⁵ חילקה וחיברה את חייהם ומותם של ילדים ("נולד מת" 1999, "תום — 2000").⁶ הצטרפותה למחזור מארס 1996 של גבעתי יצרה התנסות חדשה ואחרת, שממנה פילסה מצקל דרכים של התחברות וביקורת אל, על ולגבי גיוסו של בנה וחיילותם של בנים אחרים. במקום לחכות לבנה, לצלולי הפלאפון שלו, למהדורת החדשות, היא הצטרפה אליו. מחד גיסא, יש פה מימוש החלום הקלאסי של האם "הרצה אחרי" הילד שלה; מאידך גיסא, קריאת תיגר על הציפייה המובנת מאלה, להישאר בבית, לחכות ולדאוג.

הנגיעה הבלתי אמצעית במושאי הכעס והחרדה שלה היתה אמורה לגלות לה "מה לעזאזל הם מחפשים שם",⁷ למלא ולגלם את אתרי הדאגה המדומיינים של האם בדברים "של ממש".

השינה באוהלי החיילים, הריצה במעלה הגבעות, המעקב אחרי נתיב "מסע הכומתה", החום, הקור, הבדידות, הביחד — אמורים היו להקנות לה את זכות הדיבור על הצבא, השמורה בישראל רק למי ש"היה שם".

בכל הפרויקטים הקודמים שבהם טיפלה מצקל בקשר אס־בן, אזרחית־חיילים, שמרה האמנית על הטריטוריה שלה. ראשית, מאחורי המצלמה ושנית, מחוץ למחנות הצבא. בפרויקט גבעתי היא חצתה את הקווים. נתבונן תחילה בשתי תמונות שטרמו להצגת "פרויקט גבעתי".

תמונה 1. שיערם הארוך — מתוך "שיער"⁸

ללא כותרת. צילום: יהודית מצקל, 15/120 ס"מ, 1996

⁵ את תערוכת "הו מאמא", שעסקה בייצוג האם באמנות ישראלית עכשווית, אצרה יהודית מצקל בשיתוף עם הדרה שפלן. "אמא של חייל" הוצג במוזיאון ינקו דאדא בעין הוד.

⁶ התערוכה "נולד מת", שהוצגה במוזיאון לאמנות ישראלית ברמת גן, פירקה וחיברה טקסטים הכתובים על מצבותיהם של חללי מלחמת ישראל. "תום — 2000", תערוכה שהוצגה בגלריה הסגורה של ואדי ניסנס, הציגה תצלומים של קברי ילדים ותינוקות.

⁷ במובן מסוים אחר, מזכירה ההחלטה של מצקל את זו של הבמאית מיכל אביעד, שהצטרפה לגדוד מילואים ועל בסיס מהלך זה יצרה את סרטה ירית פעם במישוהו (1995).

⁸ "שיער", תערוכה קבוצתית, בית האמנים, ירושלים, 1997. אוצרת: נעמי טנהאורר.

בתמונה זו, נדרשת העין לגוף העירום ולשיער הרך המכסה את הגב. הדמיון העצום בין שיערה של האם הנראית מלפנים לזה הפרוס על גבו של הבן מקשה על הפרדת הגבר הצעיר מן האם בעלומיה, מחבל בסיסמת "שיערה הארוך שיערו הקצר".⁹ הוא בסדרה של פזור, פזור, אסוף, פזור, פזור, אסוף, פזור — אין. היא בפניה למצלמה בשיער פזור, שהרוח מסיטה לצד אחד. יחד הם עומדים פנים ואחור: אותו גיל, אותו שיער בלונדי רך, גולש, סמל ה"אזרחות" הגברית-נערת, סמל הנשיות — דומים. דומים אשה לאיש, אם לילדה. הפריים השמיני שלו, כהה, מובדל מן הסדרה, דחוק לסוף. שורשי שיערו שהיו מוגנים מן השמש נחשפו עתה והם שחורים כמעט.

תמונה 2. בן לי

הפרויקט "נולד מת" בוצע בבתי קברות לחיילי צה"ל. מצקל יצאה מן הבית, התרחקה מגוף האם והלכה למקום שבו מביאים את משרתי המדינה למנוחה אחרונה. נוכח הקברים, ללא כל עיבוד מאוחר, סגרה עם המצלמה על אותיות המצבה, כך שהטקסט הכתוב עליהן פורק והורכב מחדש. שפה

בן לי. צילום: יהודית מצקל, מתוך "נולד מת", 1999

חדשה נוצרה בעין המתבוננת. מילים ומשפטים ידועים, כמו נפל במילוי תפקידו, בן דוד ואסתר, נולד בתשכ"א, נפל בקרבות הפריצה ל... וכד' התארגנו למשפטים קצרים, טעונים במשמעויות חדשות. התערוכה והקטלוג הפכו לספר שירה. אותיות המתכת השחורות על מצע השיש האחיד, רדי-מייד של המדינה ושפת השכול שלה, נצרפו לתחביר חדש וחתרני: נולד מת, אח קטן, חלל ריק, בן ז"ל נולד, בן בת נולד, בן יפה נולד, טבח, אלמוני, בן לא נולד, משה/לה פה, בן לי, בן חי, אז למה, מלא בכ, (בני).

המעבר לתמונות מתוך פרויקט "חצאית בדרך" — שלוש שנים עם גבעתי¹⁰ מציע צליחת גבול וכניסה פנימה, אל תוך המחנה. האמנית מקבלת הרשאה משלטונות הצבא להלך בשולי הווייתו. היא מאבדת את החירות השלמה החיצונית שלה, לטובת היתר לעשות את הכלתי מקובל. נפתחת אפשרות להרחבת השפה כמו גם להגבלתה, נוצרת הזדמנות לבקר מבפנים, תוך כדי נטילת סיכון של כניעה. נראה כי מצקל ניסתה ללכת בין האפשרויות

⁹ האסוציאציה מובילה לשירו של יהודה עמיחי "הבלדה על השיער הארוך והקצר". השיר הולחן על ידי מוני אמריליו ובוצע על ידי הדודאים ב-1972. אחת משורות השיר אומרת: "שיערו גולח כשכא למחנה, שיערה נותר ארוך ובלי מענה".

¹⁰ הקטלוגים של תערוכות "אמא של חייל" ו"נולד מת" כרוכים בעטיפה שחורה ומשרים אסתטיקה של חוכרות הנצחה או זיכרון. הקטלוג של "חצאית בדרך" כרוך בסגול, מן הסתם, צבע הכומתה של החיל.

הבינאריות, לעתים הצליחה ולעתים כשלה.¹¹ התמונות הבאות מייצגות האחת את השמירה על מרחק ועל עין ביקורתית והאחרת את ההצטרפות למושאי המבט.

תמונה 3. אגף המכנסיים ערימת מכנסיים ריקים. מדים ללא חיילים. בגדים שאנשים שהו בהם, והסתלקו מתוכם. אסתיקה מוכרת, אייקון שקוף. הרבה מאותו הדבר, ריק ממשמשויו. הטליתות, הנעליים, המשקפיים, המזוודות. לצלם מבפנים, את האין, את הלא-אישי, את ההצבר, את המועתק/מנותק מבעליו. לשמור על עין מנוכרת. להחזיר ציוד.

צילום: יהודית מצקל, מתוך "חצאית בדרך", ספטמבר 2000

תמונה 4. חאקי, לבן ושושנה אדומה שוב מן הגב, חבוקים. הוא כמדי חאקי, היא כמעיל לבן. מתחת לידה הכומתה והציצית השחורה שלה, לידו, מעל, הכרדס של מעילה ונוצותיו הלבנות. על גבו אפוד, על כתפה רצועת התיק שלה. מתחת, לידו, מתוך התיק שלה, מבצבצת שושנה אדומה. שושנה שקנה צה"ל, שושנה אדומה לאמא. אולי הוא נתן

צילום: יהודית מצקל, מתוך "חצאית בדרך", ספטמבר 2000

אותה לאמא בסוף המסדר, אולי חיילת שעמדה בכניסה לבסיס בררה את האימהות, היולדות, מבין הבאים, עיכבה אותן לרגע ובחיוך מבויש מסרה לכל אחת מהן שושנה אחת מתוך הצורך. יכול להיות שהיא התרגשה כשהוא הגיש לה את השושן, יכול להיות שלא, אבל היא

¹¹ צילומים רבים מני ספור נאספים כשעורכים פרויקט במשך שלוש שנים. מצקל התקשתה לבחור אילו מבין התמונות תציג בתערוכה ונדמה כי אוצר התערוכה, אברהם אילת, לא הצליח בכך יותר ממנה. האכסניה של התערוכה (מוזיאון ארץ-ישראל) בוודאי לא ציפתה ל"תערוכה ביקורתית", אבל גם הצלמת והאוצר לא העדיפו קו צילומי אחד על פני האחרים. אין לי ספק כי ניתן היה לבחור תמונות שהיו משדרות אווירה של ביקורת, הקטנה, עצב ורחמים. אלה אכן נמצאות בתערוכה, אך הן נבלעות בתוך תמונות המשדרות את תדמית צה"ל המצופה וכך מתמוסס פוטנציאל המבט האחר של האם המצלמת.

— האם — נטלה אותו מידי בנה, מידי צה"ל, לקחה את המתת. עתה הוא דחוף בתיקה. הם מתחבקים, כנראה מול מצלמה אחרת, מלפנים, אולי המצלמה של אבא. ייתכן שאנשים לא יאימו לי. ראיתי יופי, ראיתי חברות ועזרה הדדית, אכפתיות, דאגה. דברים שלא קיימים כבר בחיים שלנו, דברים שנעלמו. אני יודעת שזה לא אופנתי להגיד את זה, להגיד דברים טובים על הצבא, אבל המפקדים הצעירים האלה, כשראיתי איך הם דואגים לחיילים שלהם, ידעתי שהבן שלי בידיים טובות (יהודית מצקל בראיון).

מצקל חוזרת ל"שפת האב", כלשונה של ג'וליה קריסטבה, היא חוזרת ל"עזרה ההדדית", ל"אכפתיות", היא יודעת ש"זה לא אופנתי", אך מסרבת למחוק חלק מן החוויות שעברו. האם זו דינה של הצטרפות, האם היא מכתובה מראש בליעה והזדהות, או שמא יש כאן מרכיב שכיח הנמצא בכל עבודה דוקומנטרית-אנתרופולוגית; מרכיב המצביע על התקשרות למושא ההתבוננות, על עבודה מתוך אמפתיה. שלוש שנות השירות של הבן פעמו לצד שלוש שנות הצילום של האם. הוא גמר מסלול, הם גמרו מסלול, עלו ללבנון, ירדו, נכנסו לשטחים, יצאו, התחילו אימון, סיימו. התמונות אמורות לספר למתבוננים בהן, האם הצליחה האם לשמור על עצמה, או שמא נבלעה בסיפורו של הבן, הבנים, הגברים, הצבא.

אין ספק שהצלמת איבדה את הכוח שהיה לה בחלקה הצבאית של בית הקברות, ברגע שקיבלה את אישורו של דובר צה"ל לצלם מבפנים. אבל היא העלתה שאלה נוקבת לגבי יכולתן של קבוצות מודרות לבנות שפה אחרת. מה עושים עם האהבה אל החיילים-הבנים? כיצד מתארגנים להתנכר לילד שלך, למה שהוא עושה ומייצג? כיצד מגייסים השקפת עולם, כך שתעמוד בינך ובין הקרוב לך מכל? כיצד מסרבים לחיבוקה של המדינה, מבלי לאבד את היכולת לחבק (להיות חבוקה) את הבן.

אני: אתנוגרפיה בשירות פדגוגי

האנתרופולוגיה, או שמא האנתרופולוגים, מכירים היטב סיטואציות כאלה. המחקר הבלתי אמצעי, זה המבקש למקם את החוקרת בקרב נחקריה, מציב שאלות שכאלה חדשות לבקרים. לקראת גיוסו של בני, ניסיתי לגייס כל מקור כוח שהיה מוכר לי. הכתיבה האתנוגרפית, הפרקטיקה השגורה ביותר בחיי המקצועיים כאנתרופולוגית, היתה אחד ממקורות אלה. רגע הגיוס הגיע לאחר שנה וחצי של דיונים סוערים בבית על החלטתו של בני ללכת לקורס טיס. במשולש אבא-אמא-בן, היה לי קול ברור של שלייה. חשבתי שכדאי לו להמשיך את הקריירה המוסיקלית שלו בצבא ושאם הוא רוצה בכל אופן לשרת כחייל קרבי, עדיף שיתגייס לכל יחידה שהיא, שאיננה מחייבת אותו בחתימה (ארוכה) לשירות קבע. מרגע שהתגייס, שונתה התקשורת בינינו. הפרידה הפיזית טופלה במילים, בדיאלוג שיש בו קול כותב אחד — שלי, וקול חסר אחר — שלו, שמדבר לעתים נדירות בטלפון ומרבה לשתוק בשבתות שבהן הגיע הביתה. כתבתי לו, כי הבטחתי לעשות כך. הוא שמח לכל

מכתב, שכן השימוש בפלאפונים נאסר עליהם. את כתיבתי שלי התנה בכך שלא אכתוב לו "את המכתבים שלך שעושים לי לבכות".

במהלך עשרת חודשי השהות שלו בקורס, שלחתי לו 15 מכתבים. כולם נכתבו במחשב, כולם נחתמו במילה "אמא" בכתב יד, כשלידה ציור פרצופו של סמיילי. סמיילי היה הבדיחה הפרטית שלנו. הלוגו המסחרי של המכתבים. מכתבי תחזוקה לילד לחוץ, מדוכא ועצוב — מן "הבית התומך". המכתבים החזיקו בדרך כלל שני עמודים מודפסים ברווח של שורה וחצי ולעתים היו קצרים יותר, אם נלוו לחבילה. הוא שמר על כולם בתוך המעטפות המקוריות שלהם. כשסיים שירות של שבעה חודשים בלבנון וחזר לקורס, הניח אותם בחבילה קמוטה משהו על השולחן בחדרו.

הדברים שלהלן, הנשענים על חלקים מתוך מכתבים אלה, הם שרטוט נוסף ואחר לפרקטיקה של אם המחפשת שפה. אם אשכנזייה, מן המעמד הבינוני/הגבוה, אקדמאית, עם יומרות פמיניסטיות.

הפסיכונה הנשית נטמעת כיום דרך התשוקה לפוליטיקה, למדע, לאמנויות... (קריסטבה 1997, 18).

המכתבים

בקיץ 1998 החלפתי מחשב. איני טורחת לשלוח מן המכונה הישנה את הטקסטים המקוריים שכתבתי. יש משהו מענג בבנייה שקופלו, נשלחו, נפתחו, נקראו, קופלו מחדש והושמו במעטפות.

אני מוציאה את המכתבים מן המעטפות המקוריות שלהם, מצמידה גיליונות נפרדים בסיכת השדכן, ממספרת אותם בסדר רץ. קוראת בהם פעם אחר פעם, שוקעת לתוכם, נעה לאחור בזמן, נזכרת, ומתנערת. לאן הגעתי? אני קוראת במכתבים שכתבתי לבני כבחומר מחקר? אני עומדת לעשות מהם "מאמר"? מחפשת תימות שחוזרות ונשנות? מפלחת את הטקסט כדי לגלות בו מגמות בולטות?

החלטתי לסמן את הנושאים שיעלו מן הכתוב בעירפון ולא בעטים צבעוניים, כפי שאני עושה בדרך כלל. כך אוכל למחוק את עקבות פעולתי בתום ההליך. אולי אצליח אפילו להתאים מחדש את הניירות למעטפות שלהם, ששמרתי בצד. לילד רק אמרתי שאני עושה במכתבים משהו, והוא לא ממש התעניין. עם עמיתה שלי קיימתי דיון עקרוני בנושא: "למי שייכים המכתבים"? האם עלי לבקש את רשותו לעשות בהם מעשה, או אלה דבריי שלי ולפיכך זכותי לעשות בהם ככל העולה על רוחי? לא הגענו למסקנות ברורות.

עושה בהם מעשה

קריאה חוזרת ונשנית במכתבים מלמדת שהנעתי באמצעות הכתיבה שלי שני מהלכים. כל מהלך התפצל לכמה פרקטיקות, כשהן נמהלות זו בזו כדרכו של טקסט חופשי. שני

המהלכים שהטקסט מקדם עומדים בניגוד מסוים זה לזה, ניגוד המחזק את האמביוולנטיות שנשתלה כבר בתוך כל מהלך.

המהלך הראשון מושך את הנמען אל עולמי-עולמנו, כפי שהיה טרם גיוסו של בני לצה"ל. הוא בונה מחדש מציאות שפסקה, ומעמידה כממשות ויטלית שיש לה רלוונטיות רציפה. מציאות זו מוצגת כ"המציאות", החלל והזמן האמיתיים שבהם מתקיימת שגרת חיים אזרחית-פרטית, שאליה אני מכניסה את הנמען על אף שהוא נעדר ממנה. זהו מהלך המנסה להעמיק את אחיזתי בקרקע שמחוץ למציאות הצבאית ולשפת המדינה ולייצב אותי כך שאוכל למשוך אותו החוצה.

המהלך השני מדמיין את המציאות שבה הנמען חי, ופועל לתחזוקו בתוכה. הטקסט מנסה לסייע לנמען להתקיים בהצלחה במציאות זו, לשרוד אותה, ללמוד ממנה ולנצח בה אותה. מהלך זה מחייב נגיעות בשפת הצבא ובמציאות שהוא מייצר. הכתיבה אופיינה גם במידה מסוימת של רפלקסיה, הרהור על סוג הדיאלוג שלנו. מדי פעם הייתי מאותתת לנמען שאני זוכרת את חוקי המשחק, יודעת שאסור לי לצער אותו במילותי. כך, לדוגמה, כתבתי לו במכתב הראשון:

14.1.97

אהלן אורי

כמו שאתה כבר מבין זה לא הולך להיות מכתב עצוב, כי אם הייתי רוצה לכתוב לך מכתב עצוב, הייתי פותחת במילים, אורי ילד יקר שלי, או אורי'לה אהובי וכאלה, אבל לא, אני לא אומרת את הדברים האלה, אני בעניין רגיל ויומיומי — אהלן אורי.

אזכור חוקי המשחק בצורה זו מאשר את ההכרה שלי בהם ופורס אותם בעת ובעונה אחת. אני פונה אליו בצורה עניינית לפי התנאים המוסכמים, אך פורסת בפניו את שלל האופציות האסורות. אני משחקת אִתו ובו, שומרת על "רוחו האיתנה" ומחבלת ככושר עמידותה. מייצרת צחוק ודמע ומניחה אותם לפתחו. חודש לאחר מכן הרשיתי לעצמי לחשוף את המהלך. להתמקח אִתו על גבולות החוקים ולמתוח אותם מעט.

8.2.97

האם להתחיל במה שאני מרגישה או במה שאני חושבת? אם להתחיל במה שאני מרגישה הרי שיש סיכוי שאפר את ההבטחה שנתתי לך — לא לייצר טקסטים רגשיים העלולים להסב עצב. אם אתחיל במה שאני חושבת, אני מתרחקת מעצמי וממך וחבל. לכן כנראה אשלב את שני הדברים ביחד ואתה חופשי לצחוק ולבכות לסירוגין.

בהמשך הדרך לא חזרתי אל החוקים באופן ישיר שכזה, אלא נטמעו בשני המהלכים שאזכרו לעיל. מהלכים אלה הם תוצאה של הליך פיקטיבי — כתיבה. הם בונים מציאויות דרך מילים וסיפורים וממילא מכוננים גיבורים, שכמו בכל סיפור, "הקשר בינם לבין המציאות הוא מקרי בלבד".

א. מצדנו / מצדי

1. בבית הכל כרגיל, מנשה נוי וג'רי סיינפלד ממשיכים לבקר החלק השכיח ביותר במכתבים משפחתיים, ואולי גם הצפוי שבהם, הוא מסירת דו"ח. תיאור הנעשה במקום שממנו נשלח המכתב אל מי שנעדר מן המקום הזה. הבית נתפס כמקום היציב והבלתי משתנה, הוא כתובת קבועה. ככזה, הוא מתאפיין בפעילות שגרתית, אך גם בצפייה אל, ובחזרה מתמדת, מן החידושים העשויים להגיע לפתחו. הבית תואר בדרך כלל כאתר נקי, פסיבי, מתגונן ומגונן. היוצאים ממנו מתוארים בלשון גברית, פעילה, מגלה, כושבת ומתחדשת (Wolff 1995). מכתב מעניין מן הבית הוא מכתב שיש בו "חדשות": פרטים שאינם ידועים לנמען ומתקיימים מעבר למוכן מאליו של הבית. עם זאת, סביר להניח שמקבל המכתבים אינו מצפה לקרוא על מהפכות בסדרי הבית ועל פגימה ביציבותו, כי אם "חדשות קטנות", חדשות של משפחה ובית. שאול סירב לא פעם לכתוב לאחיו הבכור בטענה ש"איך לי מה להגיד לו, הכל כרגיל". בכך (מעבר להתחמקות) אותת לי כי אין הצדקה לכתיבת מכתב שאין מה לומר בו. מכתב כזה נעדר תוקף הגיוני. ההיגיון שהנחה את כתיבת המכתבים שלי היה שונה מזה של שאול. הוא היה כרוך בתחזוק, בגינון של יחסים שצדם הפיזי נקטע ונכנסו ביניהם ימים, יבשות או גדרות של מחנה צבאי. תפקידי העיקרי היה ברור לי. היה עלי לשדר אליו את שגרת הבית בצורה המעניינת ביותר, וזאת עשיתי. אבל מקריאה קפדנית בטקסט עולה, כי יצרתי שגרה מסוג מובהק, שהיו בה כוונות נוספות על אלה המקובלות. השגרה שדיווחתי עליה במכתבים היתה השגרה האהובה עליו, או בעצם השגרה שרציתי שתהיה אהובה עליו, או שחשבתי שהיתה עשויה להיות לו אלמלא התגייס. היתה זו שגרה של זוטות, של נורמליות, של חולין, של פרטים חסרי ערך, של סדרות טלוויזיה שנהג לצפות בהן כמעשה רוטיני, של סרטי קולנוע, של מנהגים שוליים של בני הבית. שגרה טוויה, שביקשה לעמוד אל מול שגרת היוצאים מן הבית ומפליגים למרחקים. את האפרוריות שלה צבעתי בכוחן של המילים שלי וכך, מקושטת ומועצמת מעל לממדיה, ביקשה שגרת הבית להתמודד מול מציאות ההרפתקאות שבחר לעצמו היוצא לדרך. קטעי השגרה המופיעים במכתבים כתובים כתסריט. הם עתירי פרטים לעייפה, איטיים, דקדקניים, פלסטיים. יש בהם ניסיון נואש לבנות עולם. לדוגמה:

25.2.97, אחת-עשרה בלילה

דמה בנפשך את מנשה נוי עומד עם הגב למצלמה, בחדר שנראה כחלק מדירה מעוצבת של יאפים, הוא מסתובב אלינו תוך שהוא מדבר בפלאפון ואומר כמה מילים אחרונות לפני שהוא סוגר. עמידתו איתנה וכל כולו אומר ביטחון של מצליחנים. אחד שידוע איך להתארגן. דוב'לה שמביט בו, הוא בוודאות גמורה אחד שלא בדיוק משחק אותה בקלות. הוא מביט בהערצה על רצפת הפרקט היפה של הדירה ושואל את מנשה: פרקט מה? כמה עלה לך? כלום, עונה לו מנשה, ממש כלום. איך כלום? מתעקש דוב'לה, שמעתי שזה משהו בסביבות 250 שקל למטר. עזוב אותך, עונה לו מנשה, כל הפרקט הזה, זה מבדיחות קרש.

הצפייה בסדרה "החמישייה הקאמרית" היתה אירוע משפחתי שאורי הקפיד עליו. הוא היה מוודא שאני זוכרת ש"יש היום חמישייה", היה מתמקם מול הטלוויזיה מבעוד מועד, מכין את הקלטת בווידאו ומאזין בי לחדול משיטוטי בבית ולהתיישב לידו. בדרך כלל אביו היה מצטרף וגם אחיו הצעיר, אבל הם היו חוליה פחות קבועה. נוכחותה של "החמישייה" בבית היתה גולשת מעבר למחצית שעת השידור שלה, דרך החיקויים שהיינו עושים, דרך הדיווחים שאורי היה מביא מבית הספר על התקבלות הפרק האחרון בין חבריו, בעיקר אלה שהיו במגמת הדרמה של בית הספר. התיאור שלי מבקש להמחיש בפניו את הסצינה המדווחת; הוא מנסה לשחזר רפליקות, מחוות גוף, פרטים ומשמעויות והוא ארוך (הרבה יותר מן הקטע המובא לעיל). יותר מכך נדמה כי תיאור זה מבקש להמשיך באופן וירטואלי את הטקס הישן, למשוך את הנמען במשך דקות הקריאה שיקדיש למכתב אל העולם הקודם שחלקנו, לאותת לו ש"עולם כמנהגו נוהג". במקביל, הטקסט מנסה להעלות חיוך על פניו של הנמען ולהיענות לתנאי ההתכתבות, האוסרים לייצר טקסטים שעלולים לגרום לו "לבכות".

שגרת הבית היתה אהובה מאוד על בני. הוא מיעט לצאת ממנו, הקפיד להתעדכן בכל העובר על בני המשפחה הגרעינית והמורחבת והתעקש להתמצא בכל הכרוך בתחזוק הבית, על צדדיו הכלכליים והפרוצדורליים. אורי לא התחמק ממטלות הקיום היומיומי, לא הסתפק בדיעה שמישהו אחר מטפל בבעיה שהתעוררה ונטה לכעוס כשנדע לו שחסכנו ממנו דיווח על תקלה כלשהי. לפיכך, הקפדתי לעדכן אותו בזוטות הבית, כלכלתו וקלקוליו, כמו בקטע הבא:

28.1.97

מזל שאתה לא ישן בבית. בשני הבקרים האחרונים עובד כאן טרקטור. הראשון היה בולדוזר שהרס את המחסן של השכנים, והשני הוא הבבקט המפורסם המטייל בין ההריסות ומנקה בקטן את מה שנשאר. משפחת לוי פתחה בשלב חדש במאבקה להנמכת הגג של השכנים, שיעלה בכמטר מעל גג ביתנו, מה שלא היה בתכנון ולכן יהיו מכות. אנחנו כידוע לך לא הצטרפנו למאבק, שפנים המפחדים שילשינו עליהם ומוכנים לאכול כל חרא. היום למשל, השפלתי את עצמי והחתימי את המכוננית רחוק בגלל המשאית שעבדה שם והלכתי 50 מטר ברגל.

בקטע שלעיל, ההולך ומתפתח לכדי תיאור מפורט של שלבי הבנייה של בית השכנים, אני מעדכנת את אורי. טרם גיוסו היה עוקב אחרי העניין הזה, שומר שלא ייגרמו נזקים, מפתח קשרי ידידות עם הקבלן מחדרה והבנאים מנצרת, מזיז את המכוננית שלנו עם בוא מערביל הבטון ולא מפספס אף אפשרות של דאגה. אורי כעס כשלא היה מקום חניה ליד הבית ואני, שהעניין לא הטריד אותי במיוחד, מתעללת בו בקטע שלעיל. הפתיחה "מזל שאתה לא ישן בבית" אכזרית במיוחד. היא מתארת את היעדרותו מן הבית כאופציה מועדפת. פריסת הפרטים שבאים אחריה מעצימה את ההתעללות-זוטא. הקורא מגלה כי היעדרותו מן הבית (המתוארת כ"מזל") מאפשרת לשלל העניינים שניסה לטפל בהם לצאת מכלל שליטה. הנה מה שקורה כשהולכים מן הבית: השכנים משתוללים, הבולדוזרים חופרים ואין מקום חניה

קרוב. סגנון הכתיבה הפרטי והציני מכונן כמה דברים בעת ובעונה אחת. הוא שם שוב את הבית במרכז (לכאורה, משום שהבן אהב לעסוק בו), הוא מניח שבכווחו להצחיק (ובכך לקיים את חוקי המשחק) אך הוא גם מאפשר פדגוגיה ממרחקים. הכותבת מקווה שעתה, אל מול המציאות של הטירונות, כשהוא עייף, מושפל, ישן בתנאי שדה, יבין הבן שחלק ממה שהעסיק אותו טרם גיוסו (החלק שלא אהב) הוא בעצם שטויות.

על המכונית, שחלקנו בינינו, אני ממשיכה ומספרת לו במכתב אחר:

25.2.97

בעלייה לגבעת זאב, קצת לפני הפנייה לרמאללה, אחרי שאני עוקפת וחוזרת למסלול, האוטו נכנס לבור בכביש נוצר מהגשמים האחרונים, לא בור מי יודע מה. אני שומעת בום לא קטן ואחריו האוטו מגיב משונה. לוקח לי כמה שניות להבין שבעצם האוטו כיבה את עצמו. אני בלחץ. נעמדת בשולי הכביש, מושכת הנדברקס ויוצאת לבור את גודל הצרה... אחרי שניות נעצר לידי שוטר, מנסה לברר רק שיש לי פלאפון ולא עומדים לרצוח אותי (שהרי אנחנו בשטחים). אחריו נעצר ש"סניק קטן ואנרגטי המעיד על עצמו שהוא מרכיב אזעקות ותוך שניות הוא חושב שהוא מוצא לי את הבעיה. השוטר מסתלק ומותיר אותי עם אחד שחיב לדפוק מצווה על הבוקר.

הסיפור שלעיל התפתח לגרייה, לחילוף, להחלפת רכבים ביני לבין אביו (שעל כולם אני ממשיכה ומספרת לו בפרוטרוט במכתב). הקפדתי לדווח לו על כך. יודעת בכיורר שייתכן שהוא לא ממש מתעניין אם משכתי הנדברקס או לא כשהוא נמצא באוהל שלו בטירונות, או ייתכן שלא ממש חשוב לספר שעקפתי וחזרתי למסלול. ההקפדה על הפרטים היתה חלק מהרגלי הכתיבה האתנוגרפיים שלי ושמתתי לכפות אותם עליו. לעצמי אמרתי, שאולי זה דווקא יעניין אותו בשל מי שהיה טרם גיוסו ובשל מי שהייתי רוצה שימשיך להיות.

התעניינותו בכני המשפחה הגרעינית כוללת גם את סבתו, שגרה בסמוך אלינו והיא חלק הדוק מחיינו. היא סייעה לי בגידול ילדיי ואלה יודעים להחזיר לה את אהבתה ואת דאגתה. מערכת היחסים המשפחתית שלנו כוללת באופן קבוע מארבים לנטיות, לאובססיות ולשטויות אחרות של כל אחד מבני הבית. אלה הופכים לחומר גלם לירידות הדריות, המתקבלות אצל רובנו ברוח טובה. סבתא היא קורבן קל ואחת מן הדמויות השכיחות בקומדיות המשפחתיות. ככל שהלך והתבגר, תפס אורי את מקומם של אבי (שנפט) ואחי (שהיה באותה עת בארצות הברית) כגבר של הבית שלה. היא היתה מבקשת ממנו לנקות את המרזבים לקראת הגשם, להוריד את שמיכות החורף מן המדף הגבוה, ושאר עבודות מעטות שלא נטלה על עצמה. מכתבי אליו המשיכו לספק לו אינפורמציה על חייה ועל נטויותיה המיוחדות וגם קטעים על חייו של אחיו הצעיר. כך, למשל, בקטע הבא:

13.3.97, שש בערב

היום הגיעה סבתא לכאן עם פרצוף באקאקט. אשר יגורה בא לה. מישהי כיסחה לה את המראה של הרנו שחנה על יד הבית שלה. המראה נתלשה בבסיסה, פלוס ויש קטן בדלת.

היא הביאה את הגווייה הנה, הניחה אותה על המדרכה ליד שער החניה ויצאה בצעדים שקטים. אבא יטפל בזה כמובן חיש קל. שאול עובר את גיל ההתבגרות כמו שכתוב בספרים. הוא כעוס ועצבני, שונא אותי במיוחד, מתמרד יותר מהמקובל ונכנס אתי לטקלים על כל צעד ושעל. אבא כמובן מוותר לו ונלחם אתו פחות, וטוב שכך. צריך תמיד פער מסוים בין ההורים, שיהיה לילד לאן לחמוק.

מעבר למסירת האינפורמציה, המכתבים מנצלים את חד-צדדיותם כדי להעביר עוד ועוד מסרים חינוכיים. כך נמשכות למעשה מלאכת האימהות והפעולה הפדגוגית בתנאים החדשים שנוצרו אגב הגיוס. תנאים אלה מאפשרים לי לחלוק עמו את הבעיות שיש לי עם אחיו, עניין שלא נטיתי להכביר בו טרם הליכתו. יחסיו עם אחיו היו תמיד קרובים, אך כללו מריבות אינסופיות ומכות לרוב. במצב זה השתדלתי בכל מאודי לא להתערב, לא לסמן טובים ורעים, גדול וקטן. מרגע גיוסו פיתח כלפיו אחיו עמדה אחרת, שצבעה את מערכת היחסים ביניהם בגוונים חדשים. עם בואו בשבתות, נטה לאפשר לו כל דבר שחפץ בו, נמנע מלעצבן אותו והתבונן בו בהערכה ובאמפתיה. יכולתי לראות כיצד "מעמד החייל" מקנה לו אצל אחיו זכויות חדשות. למרות העילה המפוקפקת, נהניתי לראות את יחסיהם משתפרים. במכתב אני מספרת לאורי על המריבות שיש לי עם אחיו, מסמנת אותו כמו אחיו ועל חשבוננו — בצד של הגדולים.

אורי בילה שש מ-12 שנות לימודיו בבתי ספר לאמנויות. הוא ניגן בסקסופון והגיע להישגים מצוינים. המוסיקה לגווייה היתה חלק מרכזי בחייו ובחיי חבריו. מרבית חבריו לא התגייסו לצה"ל. מיום שסיים את לימודיו, לא ניגן. בשתי חופשות רגילות, לאחר תחנונים ארוכים שלי, ניגן קצת. כשחזר לקורס, ניגן במסיבות של החניכים. כיום שבת בכורק, 22.2.97, כתבתי לו:

אתמול היינו בהופעה של "אלי מגן שר" במסגרת "ג'אז, בלוז ווידאו טיפ". במשך שנים אנחנו מחכים שהוא יחזור לשיר, הוא שר בלהקת "אחרית הימים" והיה אמור להחליף את אריק איינשטיין ב"חלונות הגבוהים" (להופעה של אהוד בנאי וברי סחרוף שפתחה את הפסטיבל כבר לא היו כרטיסים). ההופעה היתה יפה מאוד, מאוד לירית ופואטית. הוא שר קצת כמו פרנק סינטרה. שיר אחד של ביל אוואנס, שנקרא "ולס טו שרה", תורגם על ידי דובי לניץ ל"שיר לדניאל" והוא ביצע את זה יפה מאוד. כמו כן, היה דואו שלו עם תלמיד שלו, צור בן זאב, על "בלו מונק" — מוצלח בהחלט. את השירים מ"אחרית הימים", כמו "העץ הוא גבוה" ואחרים, הוא שר בכיצועים חדשים שעל כולם שרתה אווירה טינית משהו, אולי בגלל שהמעבד של הערב היה הפסנתרן טום רגיס. הגענו הביתה מאוחר מאוד וישנו עד 12, משהו ששכחתי כבר לעשות, וגרם לי כאב ראש בו אני נלחמת עד עתה עם שלל אופטלגנים. אגב, איך המיגרנות? יש לפעמים?

מדי שנה בסוף אוגוסט היינו יורדים כולנו לאילת לפסטיבל הג'אז. בפעם הראשונה שירדנו

עם הילדים, היה אורי בן 12. הוא לקח אתו את הסקסופון, מקווה שאולי יוכל להשתתף בג'ם סשן שנערך כל לילה ליד בריכת המלון, חותם את הופעות הערב וזורם עד לזריחה. לא פעם היה נזכר במבוכה בתמימות שלו אז, אם כי בתוך חמש שנים היו הוא, ובעיקר חבריו, מופיעים בכל מיני חלטורות, כולל המבואה לסינמטק במהלך הפסטיבל שעליו אני מדווחת לו בקטע שלעיל. שניים מחבריו הקרובים הפכו לכוכבים צעירים שהופיעו על בימת פסטיבל הג'אז באילת בטרם מלאו להם 18, והם נסעו לארצות הברית בזמן שאורי הלך לטירונות. העולם ההוא של המוסיקה, ועולמם של חבריו שהמשיכו לשייט בו, פסק לעניין אותו מרגע שהחליט להתגייס לחיל קרבי. באופן מודע ואכזרי חתך את הצד הזה של חייו והותיר בו את עשרות התקליטים שלו ואת הפגישות המזדמנות עם חבריו, עת הגיעו לביקורי מולדת. אורי לא נטר להם על שלא התגייסו, אם כי השפה המשותפת שלהם הצטמצמה והלכה. בליל חמישי אחד, כשעשה את דרכו הביתה מלבנון, נודע לו בפלאפון שהחברים נפגשים בפאב הקבוע שלהם ברחוב רש"י. הוא נסע ישר לשם עם המדים והנשק. "לא התפדחת?" שאלתי אותו. "קצת", ענה והוסיף, "איך שלא יהיה הרוב היו בטוחים שהפכו את הפאב ללוקיישן ושאני משחק תפקיד של קצין, זה הכי קרוב שהם יכולים להגיע לנוכחות של חייל בפאב". הדיווח העיקש שלי על שגרת תל-אביב: הסרטים, הקונצרטים, בתי הקפה, הפקקים וכד' היה פרקטיקה נוספת בבניית העולם התקין שביקשתי לשקף לו. חיים חילוניים, ערכיים, פרטיים. המשכתי לעניין אותו בהיסטוריה של הרוק הישראלי, לספר לו על להקת "אחרית הימים" המיתולוגית, להקפיד ולזכור את שמות הנגנים, את אופי הביצועים ואת בחירת הקטעים. בקרב המשפחה הגרעינית ובין החברים שלנו, נתפס אורי כמומחה לג'אז. אנשים שאלו אותו איזה דיסקים כדאי לקנות, אילו ביצועים וכד', ואני המשכתי בכך כשהיה מגיע הביתה לחופשות. בימי שיש הקצרים שלו, כשהיינו עושים סיבוב סידורים בקניון, הייתי מושכת אותו לחנות המוסיקה ומבקשת שימליץ לי על דיסק טוב שבחזיתי שלו מתופף או בסיסטי, שיגיד מה לקנות לסבתא או לחברתי חנה'לה ליום הולדתה. ניסיתי בכל כוחי לשמר את אורי המוסיקאי כשהוא עצמו בחר להיפרד ממנו.

אורי לא אוהב ללכת לקולנוע, הוא מעדיף לצפות בסרטים בווידאו. במסגרת ניסיונות החינוך שלי ומאבקי לעצב את לידיי על פי אמות המידה שלי, הייתי לוקחת אותם לסרטים כשהיו קטנים, או מתחננת לפניהם שיבואו אתי בכל תואנה שחשבתי שתצלח. מתוך סך גדול של ניסיונות היו לי כמה הצלחות שהם זכרו אותן כ"סרטים שלא מדברים אנגלית שאמא לוקחת אותנו אליהם".

כתיבת המכתבים, והצורך להמציא בתוכם עולמות מלאכותיים שירחקו מן "המכתבים שעושים לבכות", אפשו לי להמשיך את מלאכת החינוך הכפוי שלי. הקטע שלהלן נפתח בשגרת חייו של גור הכלבים החדש שלנו (שהיה הכלב הראשון בבית שלא הגיע "בגלל אורי") ועובר לוודי אלן.

16.4.97, שש בערב

ובכן, כרגע הוא קיפל את שולי השטיח והוא שוכב על המשולש שנוצר בקצה. משום מה

לכלבים יש עניין עם קצה ועם להיות חצי במקום אחד וחצי באחר, כמו חצי גוף על השטיח וחצי על הרצפה, מין מיוזג אוריר פנימי כזה. הוא שוכב עכשיו על הסדין הלבן שהקציתי לו, לועס אותו מעט, מתהפך על הגב ונאנח. הוא ממשיך לעשות בחוץ בגלל שאנחנו מוציאים אותו איזה עשר פעמים החוצה. בין שתינה לשתינה אני מנסה לגמור פרק בספר, ואתמול אפילו הצלחתי לגנוב סרט בצהריים. ראיתי את וודי אלן, אני חושבת שהיית נהנה. הסרט מדבר בשפת המיוזיקל האמריקאי הקלאסי, וכמוכן מנהל אתו דיאלוג קצת ביקורתי, אם כי הכל מתוך אהבה והערצה לשפה זו. הזמרים לא זמרים, והרקדנים דווקא כן. ניו יורק מצטלמת נפלא בכל ארבע עונות השנה, והסרט חוגג את חייהם היפים והנוחים של עשירי פארק אוניו. כנראה שחוש הביקורת היהודי של וודי אלן שקע בהררי הכסף שלו, ושכניו העשירים והמסורחים שעליהם נטה ללגלג, הפכו בעיניו לאנשים טובי לב. לעומת זאת, ביום א, הלכתי לראות עותק לא גמור של סרט תעודי שעשתה ידידה שלי, מיכל אביעד, על שתי נערות מתבגרות מבת ים, סרט מצוין, מרגש ומעציב כאחד.

תיאור חיי היומיום של גור הכלבים, כמו תיאור סרטו של וודי אלן, מאפשרים לי למלא את דפי המחשב במילים וליצור מכתבים, כפי שהבטחתי לעשות. דרכם אני ממשכה לחבר את הנמען לפעולות שאהב לעשות (כמו טיפול בכלבים) או לפעולות שריצתי שיאהב (כמו צפייה בסרטים). על דרך הפיתוי, אני מתארת את שפת המיוזיקל האמריקאי (שפה שהוא מכיר ואוהב) כשפה שהוליקה את התסריט של אלן, ומטעם החינוך אני מספרת לו על ההסתגלות של אלן לחיי הבורגנות, המועמדת מול סרטו התיעודי של אביעד, העוסק בנערות מתבגרות מבת ים השייכות למעמד הפועלים.

א.2. רק על עצמי לספר ידעתי

התקשורת החדשה שנוצרה בינינו אפשרה לי לספר לבני דברים שלא תמיד ניתן לי לומר אותם פנים אל פנים. אין אלה בהכרח דברים אינטימיים, אלא פיסות מחיי, שברצף החיים הקודם לא חלקתי עמו במפורש. ההנחה היתה שהוא רואה את רובם, ואם ימצא בהם עניין, יוכל לדבר אתי עליהם. המציאות הראתה שאכן היה מודע להם אך לא תמיד נמצאו הזמן, העניין או ההזדמנות "לדבר על זה". מכתב הוא טקסט חדי־כיווני באירוע דיאלוגי ויש לו, לכן, כוח כפייה. תוך כדי ניתוח הדברים, נזכרתי שחברתי גילי היתה מקבלת מאמה, לאורך כל גיל ההתבגרות שלה, פתקים. הפתקים־מכתבים הושארו על מיטתה לאחר מריבות שהיו להן. גילי שנאה את הפתקים האלה וראתה בהם מעשה אלים של שיח חדי־כיווני.

קריאה נשנית במכתבי מלמדת שאני מספרת לאורי על עצמי; על אירועים מילדותי, על דאגות שיש לי בעבודה בקשר לקבלת הקביעות שלי, על החוזה על הספר שאני כותבת, על העיסוק שלי בספורט, על נסיעותי לחו"ל, על פרשנויות פמיניסטיות שלי לאירועים מסוימים. בחלוקה התמטית, נופלים תכנים אלה לצד יצירת מציאות השגרה של העולם שמחוץ לעולמו; הטענתו בפרטים מחיי היומיום שלי, של המשפחה, של אנשים עובדים,

נוסעים, רצים על שפת הים בשקיעה. במודע אני מנסה לצייר לו את העולם שלי כעולם שלא נפגע עקב עויבתו, עולם שכוח הנורמליות שלו עומד לו, עולם רחב, חוצה גבולות, שגם אם נדמה לו לעזוב, לזה שבחר־נאלץ להיפרד ממנו לזמן מה, שהוא פסק מלהתקיים — הוא הוא "העולם הממשי".

פרקטיקה זו היא המסד שעליו אני מנהלת אתו משא ומתן על תנאי הקשר שלנו, על הדרך שלי לאהוב בן חייל, מול הדרך המצופה ממנו אולי (מצד המערכת). משא ומתן זה ותוצאותיו יעלו שוב בפרק הסיכום.

18.2.97

ביום שישי בבוקר נתתי את ההרצאה האחרונה שלי במקסיקו, זו היתה שיחה במכון מחקר ולימודים יוקרתי המשמש רק תלמידים לתואר שני ושלישי. סביב השולחן המרובע ישבו סטודנטיות ואנשי סגל העוסקים בלימודי מגדר, ובתום ההרצאה התנהלה שיחה. אחת המרצות דיברה על רגשות האשם שתיאוריות פסיכולוגיות על אימהות עושות לנו. אישרתי את דבריה, אמרתי לה שכל אשה היא הרבה מאוד דברים: בעלת מקצוע, רעייה, חברה, אם וכד', והנה אני יושבת כאן במסגרת המקצוע שלי והקריירה שלי, והבן שלי הגיע לסוף שבוע הביתה אחרי חודש ראשון בצבא ואני איננה שם. הקהל כמובן הוכה בהלם (למעט היהודים המעטים שהיו שם). בן בצבא? למה? האמת שלא היה לי הרבה זמן להסביר, כי מהמקום שהוא הייתי צריכה למהר לשדה התעופה כדי לא להפסיד את הטיסה למיאמי. ישובה בשדה התעופה של מקסיקו סיטי, מוקפת בחנויות עבור מי שלא הספיק לקנות מתנות, הבטתי בסחורה שהציגו שם. מקסיקו עבירי היא מילה אחת בעיקר, אולי בעצם שתיים; צבעים ואנשים. ארץ כל כך צבעונית. האינדיאנים הכניסו לתרבות האסתטית כל כך הרבה צבעים עזים. כלי הקרימיקה שהם מוכרים, הבדים, בוכות צבועות, פרחים, דמויות רקועות על פח צבעוני, תיקי עור, מסכות מלחמה וקרנבלים. ואנשים, המון המון אנשים. עיר ענקית, עשרים מיליון בני אדם. כמו נמלים, אלפי אלפי מכוניות, מוניות פולקסווגן חיפושית בצבעי ירוק־לבן ממלאות את הרחובות, והעיר באופן מופלא נקייה, והתנועה העצומה זורמת איך שהוא, וכל עני פותח בסטה קטנה על הכביש ומוכר; קשתות לשיער, קסטות מועתקות, כובעי צמר, סכיני גילוח, צריך לחיות.

עם גיוסו של בן לצבא מתארגנים החיים מחדש. נסיעות והיעדרויות מן הבית נשקלות מול השבתות שהוא אמור "לצאת" בהן. השבת — יום המנוחה הבודד בישראל — נכבשת על ידי לוח הזמנים הצה"לי. אם הבן לא יוצא, נוסעת לעתים המשפחה אליו. צורכיהם של בני הבית האחרים (הורים, אחים, אחיות, קרובים) נדחקים מפני סדר הפעולות הצבאי ובאופן כללי נוצרת לעתים תחושה של קיפאון וקיבעון, הנופלים על חיי השגרה, עד שהעניין יסתיים. חלקים ניכרים ממכתבי לאורי עוסקים בניסיון הקבוע שלי להמשיך; לעבוד, לנסוע, לחצות גבולות, לחיות את חיי וחיי המשפחה החסרה. תיאור חדר הסמינרים במקסיקו והשמת "רגשות האשם האימהיים" בפיה של אחת המשתתפות, בעת שאני נעדרת מן הבית

ביום חופשתו, יוצרים תמהיל של רפלקסיה, ספק־התנצלות והמשך השידורים מן העולם הגדול, הנוהג כמנהגו. ריבוי המילים, הצבעים, הפרטים והפרוצדורות מנסה יחדיו להציב תמונות בהירות של עולם הרחוק ממנו, שאני מניחה כי כרגע הוא נתפס בעיניו כלא־שייך ולא־רלוונטי. הכנסת מערכת היחסים שלו ושלי לתוך העולם הזה כופה עליו את המציאות החיצונית הזו לזמן מה ומאפשרת לי להרגיש כי לא נכנעתי לחלוטין להסדרי המדינה, להתנהלותו של צה"ל ולהחלטותיו של בני.

המצאת השגרה: סיכום המהלך הראשון

חלקי המכתבים המייצרים את תמונת השגרה הם ניסיון עיקש להמשיך במלאכת האימהות. השמירה על קיומו הפיזי של הילד ניטלה מן הפועלת. חייו וחיי האחרים, שעמם יבוא במגע, עלולים להיות בסכנה. הטיפול הפיזי היחיד שנותר לה מצטמצם לכביסה ולהאכלה בשבתות, נושא מעניין שלא יידון כאן. נותרו לפועלת שני מישורי עבודה אחרים: טיפוח אישיותו של הילד והכנתו לחיי קהילה. המכתבים מגלים, כאמור, שמלאכות אלה נחצות לשני מהלכים.

למהלך הראשון (שנסקר עד כאן) שתי פרקטיקות. האחת משחזרת את הילד שהיה ולא נותנת לו להיעלם. היא מעצימה מגמות שהיו טרם גיוסו, מנפחת חלקים באישיותו, מתדלקת נטיות שהיו אהובות על הפועלת, ויולדת אותו מחדש. השנייה סוכבת סביב חייה של הפועלת. כאן מסרבת האם לתאר את עצמה כמי שנותרה מאחור בעולם חסר. תחת זאת היא מרכיבה מאינסוף פרטים עולם מלא, עשיר, מורכב, פרטי, משפחתי, מקצועי ועולמי שבו קורים דברים ומתנהלים חיים. יש כאן סירוב לשעתק את התפיסה שהבית הוא פסיבי ושהאשה מחכה. סירוב להכיר בכחירה של הבן כ"בחירה", סירוב לקבל את תנאי ההורות הצבאית. חלקים מן הטקסט שמייצרת האם הכותבת כופים על הבן את מה שבחר לפרוש ממנו. הם מבקשים להזכיר לו את קיומם של חיים אזרחיים, להמשיך ולהמתיק עליו את טובם ולהכניס אותו בכוח למעגל שהוא ניתק ממנו. בחלקים אלה, האם אינה מדמיינת את עולמו העכשווי של הבן, אינה מבררת אותו, ואינה מנסה להכירו/להבינו. המהלך השני, שאליו נעבור עתה, מקבל לכאורה את בחירת הבן כ"בחירה" ומנסה להמשיך את עבודת האימהות מתוך קבלה זו.

ב. מצדך: "אני בטוחה שאתה יכול, מי אם לא אתה?"

פרק זה מוקדש למהלך השני, שבו נוטשת האם את עולמה ופונה אל עולמו העכשווי של הבן.

קבלת הבן כחייל ומציאות חייו כמציאות צבאית באה לביטוי בשלוש מגמות המופיעות במכתבים: הראשונה מבקשת לעזור לבן להתמודד עם הארגון, עם הצבא. השנייה פועלת עם מימד הזמן ומולו. השלישית פונה אל תכונותיו הטרומויות והמתגבשות של הבן כחייל.

מבחינה כמותית, הקטעים המטפחים את הצד החיילי של הבן, את בחירתו להתגייס ליחידה המסוימת שאליה הצטרף ואת סיכוייו להצליח במשימה הם קטנים. מבחינה איכותית, הם אינם חד־משמעיים. לא פעם מחבלת פעולת התמיכה בעצמה, מתרחקת מעולמו של הנמען ופוגעת בממשותו. עם זאת, בכל המכתבים יש ניסיון לתמלל, לשקף, להקל, לייצג ולעודד את הבן החייל בביצוע המשימה שהציב לעצמו.

ב. דע את האויב

חמישה שבועות לאחר גיוסו של הבן, במכתב הרביעי שנשלח אליו, אנחנו "מדברים על זה". בשבתות שבהן יצא לחופשה היה ממאן לצאת מן הבית. שוכב על הספה בסלון ומחזיק חזק את השלט של הטלוויזיה. היה נדמה לי שלא קשה לו פיזית, הוא היה בכוחו מצוין. הילד נראה כמי שלא טוב לו, הוא בלחץ, לא צוחק (פעולה שממילא לא הרבה בה) ולא מצחיק (פעולה שדווקא כן הרבה בה). הנחתי שקשה לו עם "הראש הצבאי", עם סדר הפעולות, עם השרירותיות, עם הכוח. ביקשתי לחבל במה שניסיתי לבנות עד לאותה העת וללמד אותו להבליג, להתרחק, "להקטין ראש", להיות אדיש, לא לחפש את ההיגיון שדברים, לא לנתח כל דבר, לא להגיב, לתת לדברים לחלוף.

18.2.97

אני מבינה שקשה, מבינה אבל לא יודעת, יש משהו שנשים לעולם לא תוכלנה להבין עד שלא עשו את זה, וגם לא רוצות להבין אולי, מסרבות לחשוב על השיטה הזאת שבה בוחרת חברה להפוך ילדים לגברים. עם זאת אני יודעת שאתה חזק, שאתה משתנה, מתגבר ומתבגר באחת. העובדה שבחרת במה שאתה עושה חייבת לתך כוח, הידיעה שאתה יכול להצליח ושאתה מצליח היא אולי נחמה על הימים הקשים האלה בהם מחייבים אותך לעשות דברים לא הגיוניים. זה הזמן להחליף את דרך המחשבה, להשלים עם הבלתי הגיוני־לכאורה ולא לנסות אפילו לעקוב אחרי ההיגיון של אלה שמנהלים אותך. תן להם להוליך אותך במינימום כאב, שיעברו על הגוף שלך ולא ייכנסו פנימה, בפנים זה תמיד אתה, ואנחנו. בפנים אתה תמיד יחיד ומיוחד, למרות שבחוף אתה אחד מרבים.

פעולת התמיכה איננה מבקשת להסביר לבן את צדקת הדרך של הארגון ולגלות לפניו את ההיגיון הנסתר מעיניו, שאמור להוליך אותו בסיכומו של דבר אל הטוב. פעולות ממין זה נוטים הורים לעשות כאשר ילדיהם מתלוננים למשל על תוכני לימוד הנראים להם חסרי משמעות, או כשהם מזינים על איסורים מסוימים הנכפים עליהם בשל גילם. במקרה זה, מבקש קולה של האם לסמן את הצבא כארגון שנעשים בו מעשים חסרי היגיון ולהמליץ לבן להבליג עליהם. קולה של האם מוותר על ויכוח ערכי/עקרוני ובוחר לדבר על מחירים; על מה שכדאי לעשות ולא על מה שראוי לעשות. הוא פונה אל הטירון האחד הנמצא בתוך מחלקה ופלוגה ומנסה להראות לו כיצד יוכל להימלט מפגיעת השרירותיות, כיצד יוכל להגן על תוכו ולהמעיט בכאב על ברו.

במכתבים הבאים עושה האם מעקב על קצב ההפנמה של המלצותיה ומשקפת לבן את התקדמותו בנתיב ההשלמה.

25.2.97

השיחה האחרונה אתך עורדה אותי משהו, נדמה לי שכאילו קלטת את העניין. עבור הורה זה מדהים איך מישוהו זר ורחוק יכול ללמד את הילד שלך כל כך הרבה ככל כך מעט זמן.

3.3.97

לאחר שיחת הטלפון אתך, נדמה לי שאתה יותר נינוח, יותר מפויס עם המצב הזה, מביין את הבלתי ניתן להבנה ומשלים עם זה. כמות ה"ככה זה, מה אפשר לעשות" גברה, ונראה שהתיישה לה סוף-סוף במקום, כלומר זאת כבר לא סיסמת עידוד שאתה חוזר עליה, אלא משהו שבאמת הבנת והפנמת. לעחים קוראים לזה התבגרות.

הידיעה, שהצבא מסוגל ללמד את ילדך דברים שייתכן שאת עצמך ניסית ללמדו ונכשלת, היא ידיעה מרה. אותו ארגון, שאת מבקשת לסמן כארגון שיש להתעלם מתכונותיו הערכיות ולהבליג עליהן כדי לשרוד, מצליח בדרכו החד-משמעית להשיג תוצאות. לנגד עיני ההורים, לומדים הילדים לקחת אחריות, להבחין בין עיקר ותפל, לוותר, לתת, לעמוד במצבי לחץ, להתגבר. מהלך זה אינו קורה לכל המתגייסים; חלק מתנגד ומסולק לשולי הארגון, חלק קורס אל מול הדרישות האלה ונפגע באופן שאין לו תקנה. כולם, כנראה, נשרטים ומצטלקים מן התהליך הזה. במציאות הישראלית ובתוך משפחות מכל הסוגים צופים ההורים בילדיהם המתבגרים בתוך הארגונים האלה והם חייבים להודות לעתים, שקורים להם שם גם דברים חשובים.

2. "עוד לא נולד הבן זונה שיכול לעצור את הזמן"

פעולת תמיכה נוספת קשורה למהלכו של הזמן, לאותו משפט צבאי ידוע המצוטט בכותרת, הקובע/מנחם כי השירות הצבאי הוא אירוע מוגבל בזמן. בקטעי התמיכה, מנסה האם להזכיר את הארעיות של האירועים החולפים על הבן, לעומת נצחיותו של גלגל הזמן. במקביל היא מבקשת לדחוף את אותו גלגל זמן ולהאיץ בו מילולית. לקצר את הזמן הממשי ולדבר על מה שעתידי לקרות. הגשמים דינם לחלוף, האביב סופו שיגיע, חודש יומר בחודש אחר, שבת בבסיס תומר בשבת בבית.

22.2.97

השבועות יחלפו מהר, הגשם יעבור, השמש תצא החוצה, ואתה בני שלי תבוא הביתה. ככה לאט-לאט נתקדם עם הזמן, הוא יעשה את שלו אתה תעשה את שלך, ואנחנו נשתדל לעשות את שלנו.

11.3.97

הימים עוברים מהר, ומחר אתם אמורים לסיים את הטירונות. אני מקווה שמזג האוויר שמתחמם מועיל לכם ומפחית את עצבונם של הלילות והשמירות. עוד מעט קט יבוא האביב ועם קצת מזל נוכל בחופשה הרגילה שלך לנסוע לגליל.

28.7.97

בחרת לך מסלול בלי מנוחה, הדרך נמתחת משיא לשיא, זאת הדרך ואתה תצליח לפסוע בה, ותזכור: הכל זמני, הכל עובר. כשמסתכלים על זה ככה, אפשר אפילו ליהנות מהעכשיו כי יודעים שהוא כאן רק לזמן מה.

3.8.97

שמחתי לשמוע את קולך בטלפון, יש משהו בטונים הקטנים שעל פיהם הורים אמורים לאמוד את המצב הכללי של הילדים שלהם. אותו משהו רימז לי שמצב הרוח שלך טוב למדי, וזה מעודד אותי. עוד מעט קט אתה בבית, לחגוג את יום ההולדת שלך ושלי ביחד.

הכותבת משתמשת במילותיה כזרקור, שאותו היא מכוונת למקומות הנסתרים מעיניו של הבן כרגע. כל מה שהוא לא יכול לראות, כל מה שלא מעניין אותו כרגע, כל מה שנדמה בעיניו כנצחי מואר במשפטיה בגוון אחר. דבריה מכוונים אל כוחות טמירים יותר מאלה הקובעים את אופי חייו של החייל. היא מקווה כי פעולה זו תסייע לבן להתמודד עם מצבו. ברור כי גם כאן, בתוככי פעולת התמיכה, מתחבא מרכיב החותר תחת מציאות חייו של הבן. האם אינה מדמיינת את עולמו ומנסה למצוא בעבורו הקלות בתוכו. היא חוזרת ומבטלת עולם זה בכך שסימנה את האירועים הגלובליים/מעגליים כחזקים יותר ומשמעותיים יותר מן האירועים הלוקליים שלו. שוב שולפת הדוברת את הקורא החוצה מהוויית חייו ומבקשת ממנו להתבונן על הקורה לו מנקודת תצפית מרוחקת. ספק אם זוהי תמיכה של ממש.

ב.3. ילד שלי מוצלח

לאחר סקירת פעולות התמיכה שעסקו בגורמים חיצוניים, כמו הארגון הצבאי והזמן, אפנה לפעולות התמיכה המכוונות במישרין אל הבן כחייל. כאן מטפלת הכותבת בשתי פנים שיחרצו את הצלחתו במשימה שהציב לפניו: יכולות ביצועיות המתאימות לדרישות הטכניות של הקורס ויכולות חברתיות הקובעות את מעמדו הסוציומטרי. הנחת העבודה של הכותבת היא, שהיא מכירה היטב את בנה. היכרותה מלמדת אותה שיש לו התכונות הנדרשות מבחינה ביצועית, אך חסרות לו התכונות החברתיות הנדרשות. הביוגרפיה שלו לא כוללת חברות בתנועת נוער, או פעילות חברתית כלשהי. הוא למד בבתי ספר לאמנויות שטיפחו אינדיווידואליזם, עסק בספורט יחידני (טניס וקרטה) ומיעט לצאת מן הבית. מילותיה מנסות להעמיד מולו מראה, שבה יראה את עצמו באופן שבו היא רואה אותו. נפנה תחילה אל הקטעים שבהם היא מתייחסת לכושר הביצוע שלו.

14.5.97

אני מקווה שאתה לא צובר יותר מדי מתח לקראת הטיסות, נדמה לי, בתור מי שלא מבינה בזה, שצריך להגיע למינוח נכון של מוכנות ועירנות אבל לא לעצבנות ומתח. תתכונן, תלמד, אני בטוחה שאתה יכול, מי אם לא אתה?

4.6.97

יום הטיסות הראשון שלך הצטלצל בקולך בצורה יפה ואופטימית ואני מקווה שגם הימים הבאים יביאו עמם תחושה טובה שאתה יודע מה שאתה עושה. אני בטוחה שאכזבת את עצמך פה ושם אבל כמו שאתה צריך להיות תקיף ותובעני עם עצמך, אתה צריך גם לוותר לעצמך לפעמים.

שוב כקודם, מילות העידוד מכילות בתוכן גם את נתיב הברירה. תתכונן, תלמד – אתה יכול, אבל אל תמתח את עצמך יתר על המידה. נשמע שאתה מצליח וטוב שכך, אבל צריך לדעת גם להרפות ולוותר. העידוד אינו דומה לזה של מאמן נבחרת ספורט המטעין את חניכיו ברוח לחימה שאינה יודעת ויתור מהו. האם הכותבת מכינה מקום לכישלון בזמן שהיא מדברת על הצלחה ומבקשת תוך כדי בניית האגו התקיף, השואף לנצח, להגן על הנפש מפני מחיריו של הניצחון. פעולה כפולת משמעות זו מציירת את ההצלחה "כניצחון על תנאי" וממילא חורצת בקיעים בתמונת המטרה שסימן לעצמו הבן.¹²

שמונה באוהל

לאחר שישה חודשי שירות עובר הקורס לשלב אימוני החי"ר, המקבילים לקורס קצינים. הבן מחליף את ההרכב החברתי שהיה בו עד עתה ושהצליח להסתגל אליו. בשלב זה, כישוריו החברתיים הופכים לקריטיים. אם לא יזכה באהדת חבריו החדשים, לא יוכל להמשיך בקורס. העיסוק ביכולות החברתיות של הבן זוכה לגישה שונה בתכלית אצל הכותבת. כמי שהיתה בעצמה חברה בתנועת נוער, מדריכה ופעילה חברתית, רואה האם בצבא הזדמנות פז סוציאלית שניתנה לבנה. בקטע הבא היא מדברת אתו על כך באווירה צינית/מבודחת המתחלפת חיש קל והופכת לפדגוגית.

11.7.97

אני מקווה שתהיה בבית בזמן המסיבה, כדי שתוכל להשתגע מזה שאנשים שאתה לא מכיר מטיילים לנו בחצר, נוגעים בערסל, מתחככים בעצי הגן שלנו ומכבים סיגריות בגינה. אני יודעת שאתה אדם אוהב חברה, שוחר היכרות עם זרים ואיש רעים להתרועע, לא אגזול חדרוה זו ממך.

עם זאת... אני מקווה שאתה עובר בספורטיביות את הימים האלה, שלמדת למצוא לך מקום של נוחות ונעימות מסוימת בקרב חבריך החדשים. כמו שאמרתי לך, עבורי, כמי שממלאת את צד ההורה הלא-צבאי, העובדה שאתה חי חצי שנה מחוץ לבית עם אנשים שהיו זרים גמורים עבורך, היא כשלעצמה אות כבוד ליכולותיך, לבגרות שהבאת על עצמך, לגמישות

¹² שכן הניצחון במקרה זה כרוך בשירות קבע ארוך ובכינונה של ארוגנטיה, העלולה לצמוח מתוך תחושת ההצלחה בקורס הטיס.

שאתה יכול לגלות ולתכונות החברתיות שלך שלא באו לידי ביטוי בערךך. אני יודעת שאתה עושה חלק קשה כעת ובטוחה שדווקא חלק זה חשוב לך ועשוי להועיל עתה ובכלל.

בחלקו הראשון של המכתב חוזרת הכותבת למשחקי ההתאכזרות שלה. היא מציינת מסיבה העומדת להתרחש בחצר, בידועה שאין דבר שנוא יותר על בנה מפלישת זרים לביתו. פתיח זה מנוצל אחר כך למטרות פדגוגיות שבהן בפעם הראשונה נעלמת האמביוולנטיות מקולה של הדוברת. היכולת לחלוק חיים עם אחרים נתפסת אצלה כניסיון חשוב, שפירותיו עשויים לעמוד לבנה במהלך השירות ולאחריו.

השיקוף של סגירותו מאפשר לה להחמיא לו על כך שהוא שורד את החברותא עד עתה ולומר לו שעובדת זו מלמדת על תכונות חברתיות חיוביות בעיניה, שלא באו לביטוי בחייו האזרחיים. בניגוד למחיריים אחרים שעליו לשלם, רואה האם בפירעון זה תשלום כדאי לסחורה טובה.

המצאת ההצלחה: סיכום המהלך השני

הניסיונות להבין את המציאות שבה נמצא הנמען סימנו את הארגון שבתוכו הוא חי כארגון שרירותי, את הזמן שבתוכו הוא נע כ"זמן קטן" אל מול הנצח ואת תכונותיו כחייל אל מול המטרה שהציב לעצמו כטובות אך בלתי מספקות. ספק אם ניתן לקרוא לפעולות אלה "פעולות תמיכה" בכן החייל.

עם זאת, המסר העובר דרך מהלך הכתיבה השני מבקש לומר לנמען כי "הוא יכול", כי יש לו הכוחות הנפשיים והתכונות ההכרחיות כדי להצליח (אבל גם לעמוד בכישלון). המכתבים מבקשים ממנו להשתנות, לקחת את הנתונים שלו וללכת הלאה. לשתוק כשצריך, להתאמץ, לדעת לוותר, להתחבר עם זרים, להתגבר על געגוע. המציאות שיצרתי במכתבים התבררה כבלתי תקפה בעבורו, ואילו עם המציאות הצבאית התקשה להתמודד. הבן לא הצליח במשימה שהציב לעצמו ונשר מקורס הטיס. שנה וחצי שירת בתותחנים. שם, בסביבה אנושית שונה מזו של חיל האוויר, יכול היה לעשות את "התיקון שלו" (או אולי הקלקול שלו?). ביוני 1999 חזר אל הקורס וסיים אותו בהצלחה.

אז... ניפרד כידידים?

אינך יולדת בכאב; את יולדת את הכאב. הילד מייצג אותו ומכאן ואילך הוא משתקע, הוא מתמשך, ברור כשמש; תוכלי לעצום עיניים, לאטום את אוזניך, ללמד קורסים, לרוץ לסידורים, לנקות את הבית, לחשוב על דברים, אוכייקטים, סובייקטים. אבל אם נשאת תמיד את אות הכאב, היא ניאוחה ומתמסרת לו (קריסטבה 1997, 10).

ההכרה בחוסר האפשרות שבאימהות, בחוסר האפשרות שהאימהות היא זו שמגדירה באופן

שלם וממצה את הסובייקט הנשי, מתאפשרת דווקא על ידי ייצוגים שונים ומגוונים של מלאכת האימהות (DiQuinzio 1999, 140).

פרדוקסים במפעל האימהות

התיאוריות הפמיניסטיות למיניהן מבקשות לנוע בין קבלת השיח על זכויות הפרט לבין בניית שיח הפורם את הסיפור האחידני על סובייקטים מובחנים. משימה זו נעשית קשה במיוחד ואולי אף בלתי אפשרית כשמושא הדיון הוא אימהות, אותו כור גרעיני, או לחלופין חור שחור, המזין באנגריות אדירות את השיח הפמיניסטי ובה-בשעה מאיים לבלועו. תיאוריות פמיניסטיות על אימהות צריכות להפריד את הגוף המתרבה לחלקיו ולהבינם בנבדל אלה מאלה, אך חובה עליהן בה-בעת לתאר, להבין, לייצג, לפרש, לנתח ולבקר את החיבורים, הפלישות, הנגיעות, הקשרים והזרימה שבין החלקים האלה. "אימהות" היא הסוגיה הטורדנית ביותר במחשבה הפמיניסטית והיא עוברת כחוט השני בהגות זו.¹³

פאטריס דיי־קוויניזיו (DiQuinzio) מעניקה לספרה, הסוקר את שלל התיאוריות הפמיניסטיות על אימהות, את הכותרת: אי-האפשרות של האימהות ומפרטת בתת-הכותרת: פמיניזם, אנדיוידואליזם ובעיית (מלאכת) האימהות. שמחתי למצוא, כי אף על פי שהכותרת סוקרת גישות רבות, היא תולה תקווה בעיקר בשתי תיאורטיקאיות: שרה רודיק (Ruddick) וג'וליה קריסטבה (Kristeva). שתים אלה יוצרות רצף עיוני המתחיל לפרום מעט את הסבך שתואר לעיל. מעבר לדיאלוג המעניין הנוצר בין שתי התיאוריות, מתפתח דיאלוג מקביל בין הכתיבה הספרותית של קסטל-בלום לבין העבודות הפלסטיות של יהודית מצקל לבין הטקסטים שלי. כשמצקל אצרה יחד עם הדרה שפלן תערוכה שעסקה באימהות ("הו מאמא" 1997) בחרו השתיים לתת לטקסט של קריסטבה, "סטאבט מאטר", מקום מרכזי בקטלוג. הטקסטים שלי, שעסקו באימהות, נשענו בעיקר על עבודותיה של שרה רודיק (אלאור 1993; 1998). דולי סיטי של קסטל-בלום הוא טקסט המציע שפה חדשה לתיאור מלאכת האימהות. עתה, לסיכום, ניתנת לנו ההזדמנות להצליב את שלל הניסיונות של רודיק, קריסטבה, דיי־קוויניזיו, קסטל-בלום, מצקל ושלי, כדי לחזור ולבדוק את היכולת של גישות פמיניסטיות להציע ייצוג לאימהות.

ייצוג (representation) הוא אכן העניין; מתן גוף, צורה, קול, מילים, תחביר לאימהות או למעשה האימהות. דיי־קוויניזיו טוענת ששלושת המושגים העיקריים המכוננים את הדיון על אימהות מכילים, לבד מן "הייצוג", גם את מושג ה־embodiment (המתורגם לעברית כ"גילום" או "גילום בגוף") ו"מגדר". במשולש המושגים הזה, מוקדש קודקוד אחד לאופנים שבהם ההריון, הלידה והטיפול בילדים מוטבעים, מגולמים, נחווים, נרשמים ונזכרים בגוף. זהו ה־embodiment. מולו נמצא קודקוד המגדר, המבקש להתרחב מעבר לגוף, להזכיר לנו

¹³ סיכום קצר של "הדילמה האימהית" בהגות הפמיניסטית והפניה למקורות נוספים אפשר למצוא אצל אלאור 1998, 184–185.

שנשיות, למשל, אינה מקופלת באימהות, או קורסת לתוך גוף, או לתוך מין, ואפילו לא לתוך מיניות. מושג המגדר מסרב לשרירותיות של הגוף או למוכּן מאליו שלו. הוא קושר אליו את התרבות, החברה והכלכלה כמשתתפות פעילות בכינון זהותם של היחידים, או במקרה זה, של אימהות. הקודקוד העליון של המשולש מחזיר אותנו אל הייצוג, אל השפה או אל השפות שיכולות לשנע את האימהות, להעביר אותה, להניע אותה, לתת לה מקום בחלל.

התיאוריה שאליה חותרת די־קוויניזו היא בעיניה זו שתצליח לשוטט בין קודקודי המשולש באופן המועיל ביותר: תפנה מקום לגוף מבלי להיכנע לו, תתאר את הכינון התרבותי של המגדר מבלי לשכוח את הגוף, והעיקר, תמצא שפה לכל אלה. תיאוריה כזאת תוכל להציע אתיקה – מוסר אלטרנטיבי למוסר האב הפטריארך ותוכל גם לשמש משענת לתכנון פוליטי ולשינוי חברתי.

את המסד לתיאוריה כזו רואה די־קוויניזו בחיבור שבין רוֹדִיק לקריסטבה. ננסה להלן להבין את היתרון שבחיבור זה, תוך הצגה תמציתית של שתי הגישות.

שרה רוֹדִיק: האימהות כעבודה

עבודת האימהות מתקיימת בשלושה מישורי פעולה (Ruddick 1989): א. תחזוק הקיום הפיזי ודאגה לקיום הגוף החי של הילד; ב. פעולות טיפוח וגינון נפשו ורוחו של הילד; ג. הכשרתו להיות אדם פעיל בסביבתו החברתית. כל אדם, שיקדיש זמן ואנרגיות משמעותיים משלו לצורך ביצוע עבודה שכזו, הופך לאם. קשר ביולוגי לילד, או זהות מגדרית נשית של המטפלת אינם תנאי הכרחי, אם כי סטטיסטית רוב הפועלים במפעל האימהות הן פועלות־נשים.

האם הפועלת עובדת בתנאים משתנים. לעתים סביבתה יוצרת אקולוגיה נוחה למלאכתה ולעתים מקשים על מלאכת האימהות תנאים תרבותיים־פוליטיים וכלכליים שונים, הטומנים מוקשים בשטח המפעל ומחבלים בביצוע שלוש המלאכות.

רוֹדִיק, המתבססת על החשיבה המרקסיסטית, מתייחסת אל האימהות כאל עבודה. יחס כזה מקנה לאימהות חשיבות מרכזית ומתנה את הצלחתה בתנאי העבודה של מלאכה זו, קרי בהקשר החברתי־פוליטי שלה. תפיסה זו משחררת את האימהות מן הגוף (גם גבר יכול להיות אם) אך משמרת את זיכרון הגוף היולד, ההורה, הפועל (שכן רוב האימהות הן נשים). המגדר מכונן דרך עבודה המאורגנת חברתית, ובהתאם למסורת המרקסיסטית, גם התודעה והחשיבה מתעצבות דרך חוויית העבודה באימהות. התיאוריה של רוֹדִיק מטשטשת בין גוף למחשבה, בין ציבורי לפרטי, בין יחיד לזוג, לקהילה. רוֹדִיק ממשיכה וטוענת כי מי שהתנסה במלאכת האימהות יהפוך לאדם שוחר שלום, שכן זהו המצב האופטימלי לגידול ילדים.¹⁴

¹⁴ עיקר הביקורת על עבודתה של רוֹדִיק כוונה לטענה שהמשתתפים בעבודת האימהות מכוננים כאנשים שוחרי שלום. את התיזה הזו של רוֹדִיק ביקשתי לבדוק אל מול חוויית האימהות של מתנחלות בגדה

בעבודה מאוחרת יותר של רודיק (Ruddick 1994), כשביקשה להקשות על עצמה ולדון בהריון (הנתון בתוך הגוף), נחשף ביתר שאת חסרון נוסף אצלה, הקשור בארטיקולציה. לרודיק חסרה עדיין השפה שבאמצעותה מתומללת חוויית ההריון או עבודת האימהות. היא עצמה מכירה בחיסרון זה ומאזכרת את לוס איריגריי (Irigaray), פסיכואנליטיקאית ופמיניסטית צרפתייה, ככתובת מתאימה להשלמת חיסרון זה.

ג'וליה קריסטבה: האימהות כמקור לשפת כפירה

"סטאבט מאטר" של קריסטבה הוא מאמר מפתח, המורכב משני טקסטים. הראשי דן בדימוי האם הבתולה, כפי שנוצר בתרבות המערבית-נוצרית ("סטאבט מאטר" הוא מזמור לטיני המתאר את ייסורי מרים בעת הצליבה). הטקסט השני יותר קצר, משולב בתוך הטקסט הראשי ומובחן ממנו בגופן שונה. טקסט זה נכתב כלשון ניסיונית, המחפשת נתיבי תיאור והתהוות לקשר שבין האשה-האם, הגוף, הילד, הילדה, אמה של האם וגשים אחרות. הטקסטים מתייחסים זה לזה, מפענחים זה את זה, מתנגדים זה לזה, סותרים זה את זה, נפרדים, ונפגשים. לבסוף נוצר מעין קונטרה-פונקט החותר לגלות את שפת הכפירה. התחביר של הטקסט מסרב לחלב ולדמעות של הבתולה הרואה את בנה על הצלב, הנכנעת לקולו של האב/האל/הגבר.

הדרך של קריסטבה להגיע אל המשגת האימהות ופיתוח פרקטיקה מוסרית המכילה את האימהות, מציגה את "היחיד המגולם בגוף" כעמדה דיסקורסיבית, כשפה, כסימונים חדשים. חוסר הקוהרנטיות בין הטקסטים מעמיד את הדיאלוג כדרך היחידה לידעיה. הסמיטי המפריע כל העת לסימבולי, יוצר צלילים חדשים, לא הרמוניים ולא רציפים. הטכניקות הלשוניות של קריסטבה יוצרות תחושה של ורטיגו, של איבוד כיוון, של סחרחורת. לא ברור מי מדבר (הגוף? הפה? הנפש? השכל? האשה? האם? המדינה?), אל מי ואיך (בחושים? במילים? בנגיעה? בתנועה? בדמיון?). הכוונה אינה לאיים על קיומו של הסובייקט, אלא לייצג את החלקיות ואת חוסר היציבות שהם חלק ממנו.

הצלבת הגישות שהוצגו כאן מאפשרת לקרוא את שלוש הפרקטיקות האימהיות – של "דוליי", כפי שיצרה אותה קסטל-בלום, של מצקל ושלי – לאור השאלות הבאות: האם יש בייצוגים אלה (טקסט ותמונה) משום אפשרות לפרימה של השיח השליט לתיאור האימהות התקינה וההגמונית; האם ניתן להיחלץ מן הנדנדה הבינארית של פרידה (טובה-בריאה) מן הבן, מול תלות (לא-נורמלית) בין האם לבן; האם יש בייצוגים אלה משום ערעור על שפת החלב והדמעות הקשורה ליחס המצופה בין אם (ואב) לבנם החייל

המערבית בתקופת האינתיפאדה (אלור 1993). טענתי העיקרית היתה כי אף על פי שכל פעילותן הפוליטית של הנשים נוסחה כטרמינולוגיה של "אימהות", היא לא הוליכה לחיפוש אחר תנאי שלום. עם זאת, שפת האימהות נתנה להן כלים ביקורתיים על החברה, על הגברים בחברתן ודחפה אותן לרפלקסיה על חייהן שלהן. שיח האימהות איננו אוניברסלי, יש לו טעמים מקומיים המטעינים אותו בערכים תלויי הקשר המנהלים דיאלוג עם החוויה הכללית של אימהות.

ולמדינה שחיילה אותו; האם יש בכוחה של האם לחבר שפת אהבה פרטית, המנוגדת לשפה הציבורית המצופה ממנה. האם ישנם ערכים מקומיים ליחסים בן אם לבנה מעבר לדיון האוניברסלי (או המערבי) באימהות; האם משהו בחוויה הישראלית המורכבת יכול להעשיר את השיח הכללי; האם יש בכוחם של הניסיונות שתוארו לחצות את השפה הפנימית, שפת הטקסט "הקטן" של קריסטבה, ולערער על הטקסט "הגדול". במילים אחרות, מה כוחם הפוליטי ומהו (אם בכלל) ערכם המוסרי של ייצוגים אלה.

ניסוחה מחדש (של האתיקה) דורש את תרומתן של הנשים. של הנשים המחזיקות בתשוקה לפרות (לקיים יציבות), של נשים שבכוונן לתרום לכך שהמין האנושי שלנו, המין המדבר – היודע כי מוסרי הוא – יאה עשוי לשאת את משא המוות (קריסטבה 1997, 19).

סיכום: הכפירה בפרידה

הניסיון להבין את מלאכת האימהות לבנים חיילים לקראת שנות האלפיים בישראל הוא פרויקט רחב ומורכב. לוח המטרה שעמד לנגד עיני עשוי מעגלים רבים, ההולכים ונסגרים על נקודת האמצע. הוא מורכב ממערכת החינוך הישראלית, מתוכניות הלימודים שלה, מהנרטיב ההיסטורי כסיפור מובן מאליו בחברה הישראלית ומהשתמעויותיו בתרבות, בתקשורת ובמשפחה. המעגלים העוטפים את הרגע הזה לא נלמדו כאן בצורה שיטתית. הם הופיעו ארוגים בתוך גזרי הזיכרון, גלויים וחבויים, פשוטים ומורכבים.

נקודת המטרה היתה רגע בזמן, בוקר מסוים שבו נוסעים בני משפחה יחדיו ברכבם הפרטי אל שערי מחנה צבאי ומוסרים על מפתנו את כנס לידי רשויות הצבא. מעבר להיותו אירוע מדויק, המאפשר לחתוך את החיים ל"לפני" ו"אחרי", זהו כמובן רגע בעל משמעות סימבולית שיש לה ערך עיוני. מרגע זה ואילך, אובדת למשפחה היכולת להגן על חיי הילד שלה. מעבר לכך, ובעיקר אם הצטרף לחיל קרבי, סיכויי ההרוג ולהיהרג גדלים והולכים. תהליך הכשרתו, החינוך שהצבא נותן לו, מכינים אותו בעיקר לקראת הפעולה האלימה, שכן זהו תפקידו של הצבא כארגון ושל החייל כלוחם.

מלאכת האימהות מקבלת מרגע זה ואילך (וליתר דיוק, כבר הרבה קודם לגיוס

הממשי) את אחת מן הצורות הבאות:

א. מלאכה חסרה: כזו שנלקח ממנה פן השמירה הפיזית ונותרו בה הפעולה המטפחת וההכנה לחיי חברה. בטיפוס זה, תדחיק האם (או תתעלם ותקווה לטוב) את עובדת הסיכון הפיזי, תדבק בטיפוח ה"אני" של הבן החייל ותראה בשירות הצבאי חלק לגיטימי (במידות התלהבות שונות) מכינונו של הבן כאזרח ראוי בחברתו. ביום עזיבתו את הבית, מצפה ממנה הממסד הצבאי ל"תמיכה". תוצאותיה של מלאכה כזו אכן יוצרות רשת תמיכה האמורה לשרת את הארגון והפרטים: היא פוסעת בנתיבים שהמצב יוצר לה ומשתדלת לסגור את הפערים שבין עבודת האימהות טרם הגיוס לצבא לזו המתכוננת לאחר מכן. האימהות כמלאכה חסרה נתפסת בישראל כ"מפעל

מאושר". יש הכרה ב"חסר" ובניסיון של המדינה והחברה למלא אותו, להקל עליו ולבנות מעליו גשרים. לאימהות זו ישנה שפה מוכרת, סימבוליקה לגיטימית ושמישה ואמצעי ייצוג ממוסדים ומתוגמלים. לשפת האם יש שפת אב, קולה נשמע מעל גלי האתר כ"קולה של אמא" וכל הקשורים אליה אמורים לזהותה כשפה התקנית.

ב. מלאכה בתנאים עוינים: עבודה כזו מתאפיינת באמביוולנטיות גלויה ומתמדת. רמות ההדחקה של הסיכון הפיזי וההזדהות עם מטרות הגיוס הן נמוכות מאלה של הטיפוס הקודם (אך לא נעדרות לחלוטין), ולפיכך הכושר לבצע את טיפוח הבן החייל פגיע ושכיר. נתיב העבודה נע בין התחברות להתנתקות, עשיר ברגעים רפלקסיביים, דינמי ובלתי יציב. תוצאות מלאכה שכזו מסמנות את הפועלת בסימנים שונים: לעתים היא אִם מטפחת ומזדהה ולעתים אויב חבלני, ביקורתי, מנוכר וכעוס. האימהות כמלאכה בתנאים עוינים היא שפה חסרה, לעתים אילמת. היא אינה מזמרת בצלילים הנכונים, אך לא תמיד היא מזייפת. היא מכירה את הסימנים והמסומנים, אך לא תמיד מחברת ביניהם כראוי. בהופעתה הקיצונית, נעשית המלאכה "בתנאים עוינים" למלאכה "בלתי אפשרית", שכן ניטלו מן הפועלת האפשרות לבצע את עבודות השמירה הפיזיות וההכנה לחיי החברה. היא אינה מצליחה להזדהות עם מטרות הצבא, ולפיכך מתקשה גם לטפח את ילדה החייל. הפועלת תבקש לפרוס את הקשר שבין הבן לחייל ולמקד את פעולות האימהות בבן הפרטי. פעולותיה יוצרות ניכור בין הסיטואציה שבה חי הבן לבין המצב שמתוכו היא פועלת. תוצאותיה של מלאכה זו קשות לניבוי, הן תלויות במעמדה של המשפחה בחברה הישראלית, בכוחה של האם לסרב, בתגובות הבן, במערכת הקשרים שביניהם ובשלל גורמים שקשה לחזות. במופעה הקיצוני, יכולה אימהות כזו לאבד את האמביוולנטיות שלה ולהפוך לחד-משמעית, לשפה המדברת נגד הצבא וכל הקשור בו. שפה זו אינה לגיטימית (עדיין) והיא בוודאי אינה הגמונית. לשונה וסמליה מתחברים, מחד גיסא, אל השולי, ומאידך גיסא, כשהיא מדוברת בפי דמויות יותר מרכזיות, היא מוצגת כתוצאה המסוכנת של חשיבה "מתקדמת", אקדמית, פמיניסטית ושמאלנית.¹⁵ שפה זו מתקשה בפרימת

15 ב-25 באפריל, 1997 כתבה שרה חינסקי (תיאורטיקאית של האמנות) מאמר בסופשבוע של מעריב, שכתרתו "הבן שלי לא יתייג לקרבי. אני פשוט לא ארשה לו". המאמר מתאר את האינטרפולציה שעושה המדינה למתחמים אורחיים, כמו בית הספר, הבית וקשרי הורים-ילדים. חינסקי הצהירה במאמר שתפקידה כאם לכן כולל ניסיון בלתי פוסק לפרק את ה"קסם הגנטי" של ההזדהות עם הצבא. בתוכנית טלוויזיה שבה הופיעה חינסקי בעקבות הכתבה, קרסה מערכת הטלפונים של תחנת השידור בגלל ריבוי מטלפנים נועמים.

לצד מופעי התנגדות אישיים לומבן מאליו הצבאי, ישנן גם התארגנויות אנטי-מיליטריסטיות. הפרוים המוביל נושא זה הוא "פרופיל חדש", שהוקם באוקטובר 1998. "פרופיל חדש" עוסק בפעילויות שונות, החל מסיוע למבקשים להשתחרר משירות צבאי, דרך שינוי היחס למשתחררים ועד להצעת מסלולים אלטרנטיביים לשירות ציבורי. במקביל פעיל הפרוים בתחומי חינוך ותקשורת, כדי לשנות את משקל המיליטריזם בחיי החברה האזרחית. "פרופיל חדש" מנסה לרקום שפה חדשה, שתתקבל כלגיטימית.

השפה הראשית. היא נדחית בינתיים גם על ידי רבים המחשיבים עצמם למבקרי שפת האב, הרואים בה שפה בוגדנית.

מיותר לציין שכל טיפולוגיה היא מלאכותית ומוגבלת. המציאות החברתית מטשטשת את הגבולות בין הטיפוסים השונים ורוקמת פעילות מורכבת יותר. עם זאת, נראה כי יש בטיפולוגיה זו משום ערך עיוני, הנשען על דקויות, הטיות כף ופרקטיקות צפויות. הפרקטיקות האימהיות שתוארו במאמר זה מבוססות על חוויות פרטיות (ביוגרפיות, חלקן בדויות או מעוצבות) של הורות מן המעמד הבינוני-הגבוה בישראל. המצע הטקסטואלי והפילסופי שהן מציעות מאפשר לבדוק את הכושר שלהן לכפור בתפיסות השולטות, את הפוטנציאל הפוליטי שאולי טמון בהן ואת ערכן המוסרי.

דולי: הוא הצטרף אליהם

הטקסט של דולי סיטי פרוע, מצחיק ומצמרר. אנשים רבים מתקשים לקרוא בו. הוא מציג יחסים "חולים", "מטורפים", בין אם לבנה. עם זאת, מסלול היחסים ביניהם הוא בעצם פרודיה מודעת ומוקצנת על "מה שיש" ולפיכך מצטייר כמסלול כמעט שמרני של אימהות, המסתיימת בפרידה תקינה.¹⁶

אם נקרא את דולי סיטי מן הסוף להתחלה, אפשר להגיע למסקנה שמי ששואפת ל"פרידה תקינה" מבנה, צפויה לה מסכת יחסים מטורפת עמו עד לאותו הרגע. ההתכוננות לרגע שבו יעמדו שתי ישויות נפרדות, יחידות ועצמאיות — שאחת מהן יוצאת קדימה והאחרת נותרת מאחור — נגזרת מן המסגרת הפסיכואנליטית הקשוחה במפגשה עם האידיאולוגיה המערבית האינדיווידואליסטית.

קסטל-בלום מתארת, לפיכך, שני פרקים. פרק אחד, שבו יד האם על העליונה והיא מתעללת בבנה כיוון שהיא יודעת שבקצה הדרך הוא יעזוב אותה לנפשה. הפרק שני הוא פרק ההיפרדות, שבו כל שיש לאם לעשות הוא לעקוב מרחוק אחר מעללי הבן בעולם הגדול ממיטתה (במקרה זה במעון הקשישים). יחסים אלה, הנחשבים בעצם ל"נורמליים", הם הקורבן הקבוע שאימהות וילדים מקריבים כאשר הם מנסים להתאים עצמם למודל הפרידה האינדיווידואליסטי. דולי מציעה שפה חדשה לאימהות. היא אומרת את האסור, את "הלא-נורמלי". סיפורה של דולי כופר בהריון ביולוגי, באהבת אם חסרת תנאים, במקומה של המשפחה בחיי הפרט ובחיי החברה. כמעט שאין מהלך אחד הקשור במלאכת האימהות שנותר במקומו הצפוי והתקני. עם זאת, כל המאמץ הלשוני הזה, המציע לקוראים שפה אסורה תוך יצירת ריחוק, פחד, צחוק וביקורת — מוביל אל גיוסו של הבן. הוא מצטרף אליהם, הולך, נעשה "נורמלי", מסתדר, מתבגר, נפרד.

¹⁶ זאת תמצית טענתה של סמדר שיפמן ביחס לשני ספריה של קסטל-בלום. שיפמן רואה בדולי סיטי, טקסט המתאר את תפקיד האם, כמו בטקסט המינה ליוה — המתאר את תפקיד הרעיה, תיאורים נועזים וחדשניים, הנשארים בתוך המסגרות המסורתיות.

קסטל-בלום מתארת אימהות כתנאים הכי עוינים שיש; כל העולם נגדה, כולל היא עצמה. הביקורת הפוליטית מכוונת אל כל בעלי הכוח שיצרו את התנאים העוינים האלה. האלטרנטיבה המוסרית, טוען עדי אופיר (טרם פורסם), היא כזו המורה שגם בעולם כאוטי, נטול פרמטרים מוסריים, ניתן לכונן חשיבה ערכית, אולי כזו הנוכחת ממלאכת האימהות. לפיכך אין כאן כפירה במובן הפשוט של המילה, שכן אלטרנטיבה כזו מראה שגם בתנאים עוינים ניתן להיות אמה טובה, אמה נורמלית. גם חוויית האימהות הישראלית של דולי, הנמהלת בממדים גלובליים, שוברי גבולות לאום, מסתיימת בפרידת האם והבן בצורה "הכי נורמלית" שיש בישראל, עם גיוסו לחיל הים. האם לא הצליחה לייצר תנאי אהבה וקשר משלה; התרבות המקומית, גם אם היא פרומה, עוטפת אותה ומציעה לה נחמה. דולי תצטרך להסתפק בביקורים בלתי צפויים של הבן ההולך: "ככה זה בחיים", "ככה זה בכל העולם".¹⁷

יהודית מצקל: היא הצטרפה אליהם

עבודות הצילום שהטרימו את פרויקט גבעתי נעשו מחוץ לגדר. הן מוקמו בגופה של האם היולדת, בחלקים הלא-נראים והלא-הרואיים של גוף זה. הן הלכו אל בתי העלמין, למקום שבו מסתיימים חייהם של אנשים צעירים ועשו בשפה הזוכרת אותם מעשים חבלניים. הגוף היולד והמדינה המטפלת בילדים עברו ניסיונות ייצוג וניסוח בשפה חדשה. לפעמים (בעיקר בפרויקט "נולד מת") יצרו העבודות תחביר אלטרנטיבי, שיש בו גם פוטנציאל של מוסר אחר. עבודה זו, שמחוץ לגדר, ערערה על לשון הלידה והמוות והשתמשה בחומר ובמילים של המדינה כדי לאתגר את המוסר שלה.¹⁸

הפרויקט "חציאת בדרך" נעשה מבפנים.¹⁹ סירובה של האם להיפרד ממושא עבודתה, התעקשותה ללכת אחריו, לחצות את הקווים, לראות מה מושך אותו ומי הם אלה שלקחו אותו, השתלב ברצונה להמשיך ולטפל ביחסים שלה עם בנה באופן פרטי, מקצועי ולא באופני התחזוק של יחסי האם וילדה החייל, שמציעה המדינה.

¹⁷ במובן זה, נותרת פעולתה של דולי בתוך "השפה הגברית" על אימהות ופרידה. שפה זו הוצגה אחרת בספרה הסמינלי של ננסי צ'וררו על שעתוק האימהות. בין היתר, הראתה הכותבת את ההבדל בין גידול בן לקראת היפרדות לבין גידול בת לקראת המשכיות, יחסים וקשר. חידושיה של צ'וררו השפיעו על עבודתה של קרול גיליגן ב"הקול השונה" ועל עבודות פמיניסטיות אחרות. לענייננו כדאי לציין, כי אחת המסקנות האופרטיביות מן הגישות האלה היתה הקריאה לגדל גם את הבנים לקראת המשכיות וקשר במקום ההיבחנות והפרידה (Gilligan 1982; Chodorow 1978).

¹⁸ בהקשר זה ראוי להזכיר את מאבקן של משפחות החיילים להכניס טקסט אישי וצורות חדשות למבנה המצבות הצבאיות. מאבק זה הוכרז כחלוקת גוף המצבה לשניים. החלק העליון ("הכרית") הוא החלק האחד, ובחלק התחתון ניתן להכניס טקסט פרטי.

¹⁹ בתוך קטלוג "חציאת בדרך" הופיע סיפור שכתבתי סביב גיוסו של בני, עם כמה מילות הקדמה. ההקדמה, שכתרתה "סרבנית גיוס", נכתבה בטרם ראיתי את התערוכה המוגמרת. אני מודה שהפרויקט שתארה לפני מצקל הצטלצל באוזני (בעיקר לאור הפרויקטים הקודמים שלה) כמעשה חתרני, וכך תיארת אותו. הצפייה בתערוכה יצרה אצלי ספק בקשר לתתרנות זו, אם כי, כפי שנאמר בראשית המאמר, ישנן תמונות המספקות מבט ביקורתי על הצבא.

התוצאות מצביעות על הקושי העצום שבניהול התנגדות ויצירת אלטרנטיבה מבפנים. למרות מורכבותו של הפרויקט, ניתן לומר שמצקל הצטרפה אליהם. אין כאן משום כניעה או התקפלות, אלא מצב אפשרי, הנובע מפרויקט משותף הנעשה תוך הסכמת שני הצדדים. היכולת לכפור נשמטת מידיה לא משום שהצלמת חותמת על טופסי הסכמה, או משום שדובר צה"ל עובר על התצלומים השונים, אלא בשל השיתוף וההשתתפות. "ראיתי יופי", היא אומרת, ואני מאמינה לה. תמונת היופי חיבלה בכוח הכפירה ובסיווי יצירתו של מוסר אלטרנטיבי. מצקל חוזרת לאימהות ישראלית, למוסר הידוע של "אכפתיות" ו"עזרה הדדית", ערכים חשובים ללא ספק שנעלמו, לטענתה, מן החברה האזרחית ונמצאו בין גדרות הבסיס. בכך היא מסתכנת בסימון העולם הצבאי כעולם מוסרי יותר ובאשרור תביעתם של אנשי צבא להיות מורי הדרך האזרחית שלנו.

מצדי: לנסות לחמוק מהם

האם מותר לראות יופי במקום המועמד לכפירה? מה עושים עם אהובים המדברים בשפה שאותה מבקשים להחליף? מה עושים עם האמביוולנטיות? כאן, יותר מבכל מקום אחר, מתרחשת המערכה, במקום של השניות. נדמה כי על השניות הזו נאבקתי ואותה ורק אותה ניסיתי להשאיר כשטח פרטי. "הם" מצדם הציעו לי (ומציעים לי עתה, עם גיוסו של בני הצעיר) דרכים להתחבר אל האהוב. הם מצדם מתחשבים בי, מתחשבים כי "באמת", מתחשבים במשפחה החדשה. הפרקטיקות שלהם כוללות: ליווי הורים, חברות וחברים ביום הגיוס בבקו"ם, קרנבל משפחות בטקסי סיום של קורסים שונים, הזמנה לביקורי שבת בבסיסי החיילים, יציאות תכופות של החיילים הביתה, אישור לשימוש בפלאפונים, ימי הורים, קו פתוח למפקדים וכדומה. הצבא מטרים את פעולתו לתוך חייהם האזרחיים של המלש"בים (מיועדים לשירות ביטחוני). הוא מנסה לרכך ולטשטש את רגע הפרידה ואת המעבר על ידי כניסה לבתי הספר, העברת מידע למתגייסים ולמשפחותיהם טרם הגיוס, מיון החיילים ליחידות בעת שהם עדיין אזרחים, תוכניות טלוויזיה ורדיו למתגייסים, הרצאות של חיילים בבתי הספר שבהם למדו, ועוד ועוד.

הפרקטיקות האלה אינן רק ציניות, אינן רק כאלה המנסות להכפיף את החלק האזרחי לחלק הצבאי, אבל הן קודם כל כאלה. כוחן האכזרי לפעול למען הפן הצבאי נשען על השניות. ה"משפחה החדשה" מקבלת הכרה כארגון עמוס רגשות, אכפתי ומעורה. קשה למשפחה לסרב לאפשרויות הנגיעה בבנים. כולם מתערבבים אלה באלה. אני, למשל, מוחזרת לזיכרונות שלי כחיילת, כחברה של חייל, כאחות של חייל. אמא שלי, שאינה מפסידה אף אחת מן ההזדמנויות האלה, מוחזרת גם היא בגילה המתקדם לזיכרונות שלה מן הצבא, לפרקים הקשים שחוותה כאם לבן במלחמה. הקושי חובר לגעגוע, הרתיעה כרוכה במשיכה, באירוטיות של דימוי החייל, בזיכרונות, בחששות. בכל האזורים האמביוולנטיים האלה, כוח הפעולה של המדינה ומוסדותיה חזק במיוחד, שכן שם קטן כוח הסירוב. הצבא פועל במרחבים האלה ומייצר אותם. הורים פוחדים לא להגיע לגדר המחנה בשבת, לא

להריע לבנם בסיום קורס צבאי כלשהו — כי בכך הם עלולים לפגוע בבנם, לא לספק לו תמיכה. אם יש לחלקם התנגדות למפעל הצבאי ואם יש לרובם חרדות ממה שעלול לקרות לבנם בקרבן, הם יימנעו מלהביע זאת שמא יכולע ליקיר לבם.

בחברה הישראלית מתקיימת הורות לוקלית, ויש לה קול אב מיוחד במינו שהפמיניזם צריך לצלוח אותו. נשים המבקשות לייצר עמדה דיסקורסיבית חדשה מתוארות לא פעם כ"בוגדות באומה". עם זאת, החברה הישראלית כחברה משפחתית, יהודית (בהקשר הצבאי) וים תיכונית, מסרבת בחייה לטקסט הפרידה האינדיבידואליסטי. חיי היומיום משאירים את בני המשפחה קרובים זה לזה לאורך כל ימי חייהם. בני המשפחה בישראל מרבים להתראות ולבלות יחד, לקחת אחריות על חיי הקרובים להם. כאן נוצר סיכוי לביקורת הפמיניסטית לצלוח את שפת האב, והיא אכן מצליחה לעשות זאת לעתים.²⁰

עדיין חסרה לנו שפה, חסרים לנו כלים ואין לנו מספיק ייצוגים שמישים המאפשרים דיבור שלם ואחר על הגיוס והשירות. משהו המסרב לפרידה, משהו שאינו מקבל את הנחמות של המדינה והצבא ואינו משתף פעולה עם הפרקטיקות המארגנות את המשך הקשר עם הבנים והבנות המתגייסים.

במכתבים שלי ניסיתי למצוא לעצמי שביל אלטרנטיבי: ביקשתי לשמר או להמציא את הבן שהיה לי טרם גיוסו. יצרתי בדיה ונתתי לבני (במידה מסוימת) להבין את המניפולציה שלי. החייתי בכל כוחותי את החלקים האזרחיים שלו ובניתי את החלקים הצבאיים שלו על פי אמות מוסר חוץ־צבאיות. סירבתי להגיד לעצמי: "זו דרכו, הוא בחר בה, העיקר שיהיה מאושר" (המנטרה האינדיבידואליסטית). עם זאת, חיי היומיום לימדו אותי לקבל את העובדה שהוא לא בבית. למדתי לחיות עם זה ואף ליהנות מן החופש הכרוך בכך. התעקשתי להגיד לו שחיי "הנותרים מאחור" אינם חסרים. יש בהם געגוע קבוע ודאגה מתמדת, אך הם מלאים. אין בהם "פרידה", משום שהקפדתי לשעתק את המקום האזרחי של ההולך בתוך עולמנו ולשמור עליו בשבילו/בשבילי. הזכרתי לעצמי, ולו דרך הטקסטים, את יחסינו המגולמים בגוף, בחברה, בתרבות, במשפחה. שחזרתי לנגד עיניו את המילים שלנו, ההרגלים שלנו, המוזיקה שלנו.

הדגשת הפרטי, השגרתי, היומיומי, החוליין העירוני האוניברסלי — על פני הלאומי, ההרואי, ההרפתקני, המסוכן והמסכן — היא ניסיון להפוך היררכיות, לבנות עולם ראוי אחר. אין כאן שפה אחרת, אין עמדה דיסקורסיבית חדשה. יש כאן ניסיון לקחת את השפה המוכרת לי (אתאונורפיה) ולעשות בה מעשה לא מוכר, לא צפוי, לא כנוע, שאינו מקבל תכתבים, אלא מנסה לייצר מציאויות אלטרנטיביות.

²⁰ כפי שקרה, למשל, עם התנועה "נשים בשחור" או עם ארגון "ארבע אימהות". הביקורת נגסה לא פעם בלגיטימיות של השימוש בעמדת "אם" או "אשה" כבסיס לטענות פוליטיות. עם זאת, הצלחתן החלקית של תנועות אלה מורה, כי המושג "פמיניזם לזמנים קשים" אכן יעיל במדינות טרום־שוויוניות. בישראל, או במזרח התיכון, נחזק, אפשרי ואף כדאי לעתים לעשות שימוש בעמדות אלה כדי לחולל שינוי.

יותר מכל דבר אחר, יש כאן ניסיון לחיות ולחוות את האמביוולנטיות תוך יצירת תנאים פרטיים לשרוד אותה. סירוב לקבל את עסקת החבילה המורה לנו "כיצד עלינו להראות אהבה לבנים/ות שבצבא". מה עלינו לומר להם, מה לעשות כדי לשמש "הורים תומכים". זאת תוך אמירה ברורה ולא אמביוולנטית לבן עצמו, שגם אם אינני מקבלת את הפרקטיקות הצבאיות וגם אם אני מסרבת לשיר את המנון המדינה בתוך שטח צבאי וגם אם לא אגיע לשער המחנה ולא אפרוס לפניו ארוחת צהריים בשעה שיתר חבריו נהנים מארוחה שכזו – הרי אין בכך ולו רמז לטיב היחסים בינינו.

האם יש בכוחן של פעולות אלה לחצות את השפה הפנימית, שפת הטקסט הקטן של קריסטבה, ולערער על הטקסט הגדול? האם רקיעות הרגליים שלי יכולות להרעיד את האדמה? האם הן נושאות ערך פוליטי? האם יש בהן פוטנציאל ליצירת אתיקה אלטרנטיבית? נדמה כי כרגע עיקר קיומן הוא כטקסט קטן, המגרד/מתגרה בטקסט הגדול. האם סימן הוא כי אנחנו איננו ביקורתיות מספיק? שלא התכוונו לנטוש כליל את שפת האב? או שהיא, השפה, עדיין מסוגלת לבלוע אותנו ולא להקיא? במבחן אמריקאי ייתכן שהייתי מסמנת: "כל התשובות נכונות". עם זאת ומעבר לכך, תקוותי כי ניסיונות אלה הם סימנים של כפירה והזמנה להורים אחרים לרקוע ברגליהם.

ביבליוגרפיה

- אופיר, עדי (טרם פורסם). "על כתיבה פוסט-מודרנית ואפשרות הצדקתה המוסרית: קריאה בסיפורים בלתי רצוניים של אורלי קסטל-בלום".
- אלאור, תמר, 1993. "משילה לא רואים את איסלנד: אירוע רחלים", אלפיים 7: 59-81.
- _____, 1998. בפסח הבא: נשים ואוריינות בציונות הדתית. עם עובד, תל-אביב.
- קסטל-בלום, אורלי, 1992. דולי סיטי, זמורה ביתן, תל-אביב.
- קריסטבה, ג'וליה, 1997. "סטאבט מאטר", הו מאמא, תרגם דורון ליבנה, ערכו הדרה שפלן ויהודית מצקל, המוזיאון לאמנות ישראלית, רמת גן, עמ' 8-19.
- שיפמן, סמדר, 2001. "מינה ודולי – רעיה ואם: משחק בסטריאוטיפים נשיים אצל אורלי קסטל-בלום", התשמע קולי, ערכה יעל עצמון, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל-אביב.
- ששון-לוי, אורנה, 2000. "כינון זהויות מגדריות בצבא הישראלי", עבודה לצורך קבלת תואר דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים.
- Chodorow, Nancy, 1978. *The Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.
- DiQuinzio, Patrice, 1999. *The Impossibility of Motherhood: Feminism, Individualism, and the Problem of Mothering*. London: Routledge.
- Gilligan, Carol, 1982. *In a Different Voice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ginsberg, Ruth, 1997. "The Jewish Mother Turned Monster: Representations of Motherhood by

- Hebrew Women Novelists 1881–1993," *Women Studies International Forum* 20 (Special Issue on Women in Israel): 631–638.
- Ruddick, Sara, 1989. *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Boston: Beacon Press.
- , 1994. "Thinking Mothers/Conceiving Birth," in *Representations of Motherhood*, ed. D. Bassin, M. Honey and M. Mahre-Kaplan. New Haven: Yale University Press, pp. 29–45.
- Wolff, Janet, 1995. *Resident Alien: Feminist Cultural Criticism*. New Haven: Yale University Press.